

1. Bevezetés

A szakdolgozatom helynévi bázisát a „Korai magyar helynévszótár 1. 1000-1350 Abaúj-Csongrád vármegye” (Szerk. HOFFMANN ISTVÁN, Debrecen, 2005.) adta. Az adatbázisom, a statisztikai adataim, a táblázataim, kördiagramjaim és a levont következtetésem a szótár alapján készültek. A szakdolgozatomban azt vizsgálom, hogy melyek azok a ’település’ jelentésű földrajzi köznevek, amelyek a korai ómagyar kor helyneveiben előfordulnak, s ezeknek milyen jellegzetességei vannak. A korszakunkban az alábbi ’település’ jelentésű földrajzi köznevekkel találkozhatunk: *-egyház, -falu, -föld, -ház, -lak, -monostor, -telek, -vár*.

Dolgozatomban a lexémák előfordulásának gyakoriságát, morfológiai sajátosságait, változástörténetét vizsgálom az 1000 és 1350 közötti időintervallumban. A „Korai magyar helynévszótár” (KMHsz.) 1. kötetének településneveit elemezve arra az eredményre jutottam, hogy a helyfajta esetében a fenti földrajzi közneveket tartalmazó elnevezések aránya a teljes, e szótárban közreadott településnév-állományhoz képest 13%. A korszak összetett településnevei tehát még jóval kisebb arányt képviselnek, mint az egyrészes elnevezések, de arányuk fokozatosan nő. Fontos szempontnak tekintem annak a bemutatását, hogy az egyes ’település’ jelentésű földrajzi köznevek milyen arányban vesznek részt a kétrészes településnevek létrehozásában. Az a feltételezésem ugyanis, hogy ebben a tekintetben jelentős különbségekre bukkanhatunk. Ugyancsak tanulságos lehet kitérni arra is, hogy az egyes földrajzi köznevek morfológiai sajátosságai mit mutatnak: melyek azok, amelyek inkább jelölt birtokos jelzős struktúrában szerepelnek, s melyek jelöletlen szerkezetben. A strukturális kérdések mögött talán egyéb nyelvi kérdések is meghúzódhatnak. Kitérek ezek mellett az adott földrajzi köznévi lexémák jelentésváltozására is, településnévformáns értékére, valamint arra a kérdésre, hogy tapasztalhatunk-e valamiféle átrendeződést az egyes szavak használati gyakoriságában a vizsgált korszak időhatárain belül. Végezetül külön figyelmet szentelek e vizsgálati szempontoknak egy konkrét terület, az Árpád-kori Borsod vármegye településneveire fókuszálva.

A szakdolgozatom három nagyobb egységből áll. Az első részben egyfajta összefoglaló szándékkal a fentebb megadott szempontok szerint az adott szócsoport nyelvi jellemzését végzem el. A szempontok a következők: az adott szócsoport morfológiai, kronológiai jellegzetességei, jelentéstani és etimológiai megközelítései. Ezen részben tárgyalom egy szűkebb terület, a korai ómagyar kori Borsod vármegye 'település' jelentésű földrajzi közneveinek sajátosságait is. A második részben az egyes lexémák szerint haladva azok szótörténeti, szóföldrajzi bemutatása a célom. A harmadik egységben, Mellékletek cím alatt adom közre azokat az általam készített táblázatokat, helynévállományt, amelyek a munkámat segítették. A diagramokat és grafikonokat a szövegtörzsben adom közre, hogy az ott leírtakat ilyen módon is szemléltessem.

2. A 'település' jelentésű földrajzi köznevek nyelvi elemzése

Mielőtt a 'település' jelentésű földrajzi köznevek nyelvi elemzésére rátérek, röviden ismertetem a földrajzi köznevek meghatározását és annak problematikáját.

A földrajzi köznevek tartalmának pontos meghatározása nincs megfelelően tisztázva. BALOGH LAJOS egy rövid tanulmányában minderről azt mondja, hogy „valószínűleg azért, mert nagyon egyértelműnek tűnik az, ami valójában nem is annyira egyértelmű” (1997: 36). Természetesen léteznek erre a szakkifejezésre meghatározások, de meg kell említenünk, hogy ezek inkább csak szempontok, nem pontos definíciók. A továbbiakban KÁZMÉR MIKLÓS, KISS LAJOS és HOFFMAN ISTVÁN meghatározásait ismertetem.

KÁZMÉR MIKLÓS a névadás felől közelítve adja meg a földrajzi köznevek definícióját. A „Beszámoló a Zala vármegye keszthelyi járásában végzett földrajzinév-gyűjtéséről” c. munkájában a következőképpen határozza meg a földrajzi köznevet: „Földrajzi köznévként nevezem a közsóköncsnek azt a csoportját, amelyet a közösség a szemlélet alapján működő földrajzinév-alkotásnál elsődlegesen használ fel egy-egy tájrész jelölésére.” (1949: 301).

KISS LAJOS nyelvi oldalról közelíti meg a földrajzi köznévk meghatározását. Meghatározza, hogy milyen szófajú, illetve jelentésű szavak tartoznak ezen

csoporthoz. Azt is kijelenti, hogy elegendő egy földrajzi köznévi táj meghatározásához. Ezzel kimondja, hogy nem tulajdonnevet használunk a táj meghatározására, hanem elég egy földrajzi köznévi. Pontos meghatározása a földrajzi köznévről a következőképpen hangzik: „Földrajzi köznévi az a főnévi tekintendő, amely földrajzi fogalmat fejez ki, és a földfelszín kisebb-nagyobb darabját, természetes vagy mesterséges részletét jelöli.” (1972: 250).

HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése” c. munkájában ezt írja: „A hely fajtainak megjelölésére bármilyen általánosabb vagy speciális jelentőségű közsztöt felhasználhatunk. Ezeket gyűjtőnévi földrajzi köznévi szokás nevezni.” (1993: 47).

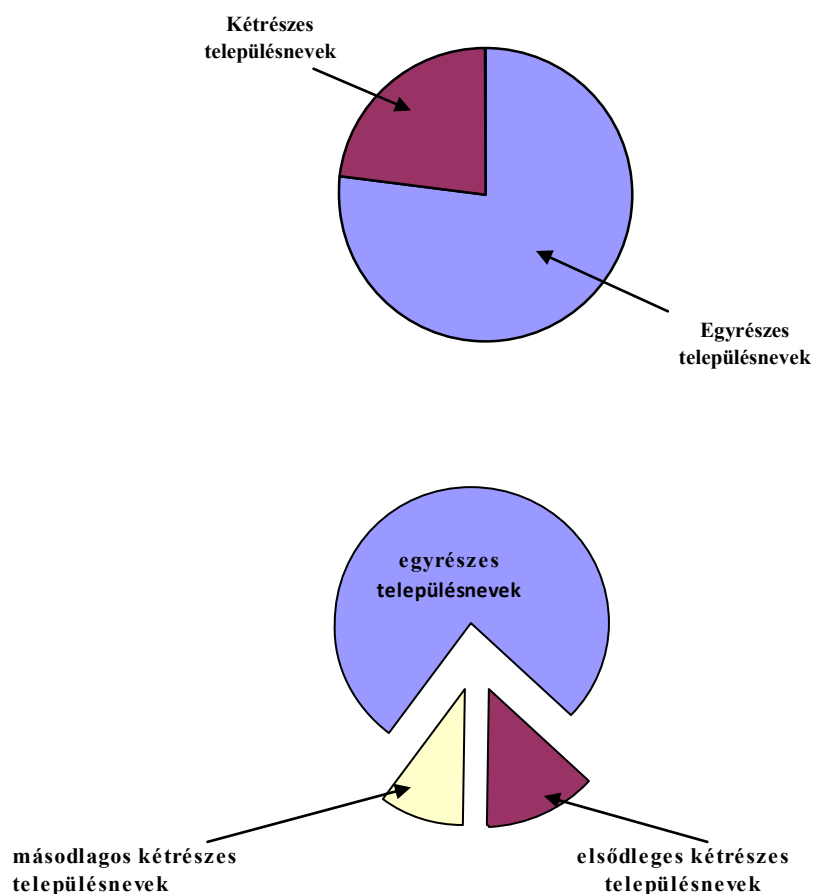
A földrajzi köznevek meghatározása mellett BALOGH LAJOS (1997: 37-38) azt is hangsúlyozza, hogy a „földrajzi köznevek nemcsak a bel- és külterületek névanyagában fordulnak elő igen nagy mennyiségben, hanem gyakoriak a településnevekben is” (1997: 38). Úgy gondolom, hogy ezért is nagyon fontos, hogy a ’település’ jelentésű földrajzi közneveket a településnevek előfordulásában megvizsgáljuk.

2.1. A ’település’ jelentésű földrajzi köznevek morfológiai jellemzői a helynevekben

1. A KMHsz.-ben az anyaggyűjtésem során a településnevekre fókuszálva, egy- és kétrészes településnevekkel találkoztam, ugyanis a magyar helynévállomány egy- és kétrészes nevekből áll (HOFFMANN 1993: 50). A fogalmakat HOFFMANN ISTVÁN „Helynevek nyelvi elemzése” c. (1993) munkájából kölcsönöztem, s a meghatározásai alapján vizsgáltam a településneveket. Így egy- és kétrészes településneveknek „azokat a neveket tekintette[m], amelyekben egy vagy két funkcionális-szemantikai jegyet kifejező névrész különíthető el” (HOFFMANN 1993: 50). A két névrész viszont kölcsönös viszonyban áll egymással, vagyis „A névrészeket nem lehet olyan módon definiálni, hogy hozzájuk rendeljük a lehetséges funkciókat, hiszen e téren (...) nincsenek kizárólagos megfeleléseik. A bővítményrész és az alaprész abban az értelemben viszonyfogalom tehát, hogy az

egy- és kétrészes településneveket csakis valamely adott névben, az egymással való kapcsolatuk alapján lehet alaprésznek vagy bővítményrésznek minősíteni.” (HOFFMANN 1993: 52).

Az egész településnév-állományt figyelembe véve megállapítottam, hogy az egyrészes településnevek voltak dominánsabbak a korai ómagyar korban, ugyanis a KMHsz. anyagában a településnév-állománynak 77%-át az egyrészes településnevek teszik ki (*Acsa~Acsád, Álmos~Álmosd; Badaló, Belisz, Cécke, Cinegéd, Csabkút~Csabkuta, Cserlek, Dobokna, Debrecen, Emőd, Erzsébetforra, Fejércse, Fűs, Gesztőgy, Gulács, Gyűrűfő, Harasztica, Izsép, Karakó, Lencsekút, Lyuba, Mályok, Nádmellék, Örvényesligete, Radna, Recsk, Szeghalom, Szentdemeter, Szentegyed, Szentersébet, Szentlőrinc, Tótvölgy, Udvarnok, Ürgeteg, Vadkert, Vértes, Zaszkalica, Zombor, Zsolna*), vagyis a kétrészes településnevek mindössze 23%-ban fordulnak elő a szótárban (*Aggtelek, Csabavára, Diószeg, Dústelek, Füzestelek, Kákaszeg, Kisfalud, Nádéfalva, Nyárszeg, Palotaszentpéter, Raclófalva, Romántelke, Sebesszeg, Szemlekháza; Almásszentgyörgy, Borsódszentlőrinc, Botaljaszentpéter, Vásárosférged*). A kétrészes helynevek 23%-ból 13%-ot a 'település' jelentésű földrajzi köznévi lexémával alkotott településnevek teszik ki, a fennmaradó 10%-ot pedig más, többnyire másodlagosan alakult kétrészes településnevek alkotják (*Almásszentgyörgy, Borsódszentlőrinc, Botaljaszentpéter, Vásárosférged*). Erről bővebben a kördiagramot követő részben szólok. Amint a százalékos arányok mutatják, az eltérés ebben az időintervallumban igen nagy az egy- és kétrészes településneveket tekintve. A lentebb látható első kördiagram a számadatoknál jobban szemlélteti, hogy milyen jelentős eltérést figyelhetünk meg az egy- és kétrészes településnevek esetében a korai ómagyar korban. A második kördiagram esetében a kétrészes településneveket két csoportra osztottam. Az egyik csoportba a 'település' jelentésű földrajzi köznévi lexémával alkotott, jellegzetesen elsődleges településneveket soroltam. A második csoportba pedig az egyéb, többnyire másodlagosan alakult kétrészes településneveket.

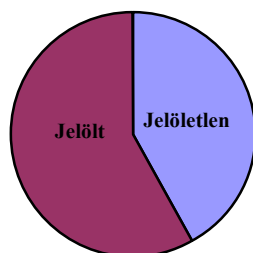
Az összetett településnevek egyik típusába tehát az elsődlegesen alakult összetett településnevek tartoznak, amelyeknek az utótagja földrajzi köznévi lexéma. A KMHsz. településnév-állományából ide tartoznak például az alábbi névformák: *Kisfalva 1.* (1268: *Kysfolu*, Gy. 1: 782), *Kisfalva 2.* (+1247/+284//572: *Kysfalw ~ Kyusfalw*, Gy. 1: 861), *Nagyfalva 1.* (1420: *Nagfalw*, ComArv. 50), *Sárafalva* (1075/+124/+217: *Saroufalva*, DHA. 215, Gy. 1: 471), *Újfalva* (1317: *Vyfalva*, Gy. 1: 153), *Nagylak* (1313: *Noglok*, Gy. 1: 865), *Tóslak* (+1237/[1237–42]: *Thovsloch*, Gy. 1: 813), *Újlak* (1326>349: *Wylak*, Gy. 1: 177), *Rubentelke* (1341: *Rubenteleke*, HOKl. 230) stb.

A másik csoportba a másodlagosan alakult összetett településnevek tartoznak, amelyeknek helynévi utótagjuk van. A KMHsz. településnév-állományából jó példa erre az *Abaujvár* (1255: *Abaywar*, DHA. 60), *Almasszentgyörgy* (1350: *Almasscentgurg*, Cs. 2: 161, A. 5: 359, Mező, Templ. 79), *Bonahidakrassó* (1312: *Bonahida Crasso*, Gy. 1: 333), *Borsódszentlőrinc* (1330: *Borsoudzenthleurynch*, Gy. 1: 713–4), *Botaljaszentpéter* (1323: *Bothaliascenpetur*, Gy. 1: 726), *Derzsbócs*

(1332: *DersBulch*, Gy. 1: 604), *Rendekszentgyögye* (1332–5/PR.: *Renduc Scengurge* ~ *Bundugzengurge*, Gy. 1: 386), *Szentbenedekharaszi* (1342: *Zenbeneduk Harazthy*, A. 4: 189), *Szentkozmadamján* (1202>XV.: *Zenthkozmadamyán*, Gy. 1: 388), *Tízházszenmárton* (1346: *Tyzhazscenmartun*, Cs. 2: 211, Z. 2: 227), *Tökörceborsódegyháza* (*1341: *Tuturuchborsodeghaza*, Gy. 1: 731), *Tőkésújfalu* (1323/324/377: *Tenkeshuyfalu*, [*Teukes*] Gy. 1: 151), *Okrimindszent* (1332–7/PR.: *Otrime(n)zend*, Gy. 1: 341), *Vásárosférged* (1274>340: *Wasarusfergeed*, Gy. 1: 856) stb. településnevek esete.

2. A következőkben az utóbbi kategóriával nem foglalkozom, tekintve, hogy a célom a 'település' jelentésű földrajzi köznevek előfordulási jellegzetességeinek a bemutatása a helynevekben. A továbbiakban ezért a számarányok bemutatásakor ez utóbbi névanyagot tekintem 100%-nak, a százalékszámok ezen belül értendők.

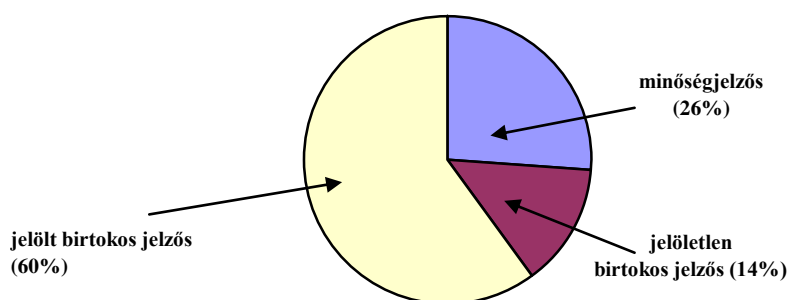
A *-ház, -föld, -egyház, -monostor, -vár, -telek, -lak, -falu* lexémát tartalmazó helynevek többnyire jelzős szerkezetű településnévként jöttek létre, ahol az utótag, amennyiben birtokos jelzős szerkezetről van szó lehet jelöletlen vagy jelölt, azaz birtokos személyjeles földrajzi köznévi. Az sem ritka azonban, hogy a jelöltségben egy-egy település adatsorában idővel változás állt be, azaz jelöletlenből jelölt lett, ezt nevezzük bővülésnek, illetve jelöltből jelöletlen lett, ezt nevezzük redukciónak. De az sem elképzelhetetlen, hogy párhuzamosan mindkét forma kialakult. A kétrészes, földrajzi köznévi utótaggal álló településnevek 42%-ban jelöletlen, 58%-ban pedig jelölt 'település' jelentésű földrajzi lexémát találunk.

Minőségjelzős szerkezeteket találunk például az alábbi helynevekben: *Kisfalu*, (1268, 1319: *Kysfolu*, Gy. 1: 782), *Rétifalu* (1289/374: *Retyfolu*, Gy. 1: 373), *Újfalu* (1317: *Vyfalu*, Gy. 1: 153), *Nagylak* (1313: *Noglok*, Gy. 1: 865), *Hímesház* (1332–5/PR.: *Hymishaz*, Gy. 1: 318), *Százház* (1330: *Zazhaz*, Gy. 1: 870), *Ótelek* (1332–

5/PR.: *Oteluk*, Gy. 1: 270). A minőségjelzős szerkezetek a 'település' jelentésű földrajzi köznévvvel ellátott településnevek 26%-át teszi ki.

A jelölt és jelöletlen birtokos jelzős szerkezeteket külön is megvizsgáltam, s arra az eredményre jutottam, hogy birtokos jelzős szerkezetű helynevek jelölt struktúráival találkozunk az esetek 60%-ában: *Apróhalomháza* ([1321]>381>448/XV.: *Aprohalmhaza*, Gy. 1: 502), *Hollóháza* (1341: *Hollohaza*, Cs. 1: 208, *ComAbTorn.* 40), *Mátyusegyháza* (1341: *Matyuseghaza*, p. Gy. 1: 724), *Rendese egyháza* (1341: *Renduseghaza*, Gy. 1: 713), *Abafalva* (1345: *Abafalua*, *BorsOkl.* 265), *Ibafalva* (1333: *Ibafalva*, *Kázmér, Falu* 259, *F.* 8/7: 253), *Botmonostora* ([+1018–38]/[1173–96]>412: *Bathmanostrá*, *DHA.* 95), *Pálmonostora* ([1258–70]>349: *Palmonustora*, Gy. 1: 898), *Bodófalde* (1327/370: *Bodoufelde*, p. Gy. 1: 69), *Csíkfalde* (1342: *Chykfeulde*, *A.* 4: 238), *Borsovavára* (1308: *Borzauauara* ~ *Borzouauara*, Gy. 1: 535), *Csabavára* (1248/312: pr. *Chobawara*, Gy. 1: 292), *Arnacstelke* (1347: *Arnach Teleke*, Cs. 1: 679, *F.* 9/1: 553), *Kastélytelke* (1263/466/476: *Casteltheleke*, Gy. 1: 223), *Csemperlaka* ([1177]>405: *Chemperlaca*, Gy. 1: 174), *Pénteklaka* (1347: *Penteklaka*, *Bánffy* 1: 145). 14%-ban viszont jelöletlen szerkezetet mutatnak a birtokos jelzős településnevek: *Lipótföld* (1344: *Lypolthfeld*, Cs. 2: 204), *Bánkegyház* (1317/324: *Bankyghaz*, Gy. 1: 597), *Szeglak* (1347: *Zuglok*, (Cs. 2: 466, *A.* 5: 62, 280), *Demevár* (1274> 340: *Demewar*, Gy. 1: 849, 854). A lenti diagram ezen megoszlást szemlélteti.

3. Vizsgálatomat nemcsak a két nagy csoportra terjesztettem ki, hanem azt is megvizsgáltam, hogy az egyes közneveken belül milyen eltérések vannak a jelölt és jelöletlen struktúrákban. Ezen statisztikai adatok megértéséhez és az eltérések szemmel láthatóságához sokat segítenek a táblázatok, illetve a diagramok. A

táblázatokat a következő bekezdésben adom közre. A diagramokat a könnyebb eligazodás kedvéért pedig a megfelelő lexémákhoz illesztettem be a szakdolgozatomba.

Az első és második táblázat a jelölt és jelöletlen utótagú 'település' jelentésű földrajzi köznevek gyakoriságát mutatja be. A második táblázat a számadatokat is közre adja. A harmadik és a negyedik táblázat mindezt százalékos arányban adja közre. A negyedik táblázat számadatokkal is közli a százalékos arányokat. Az ötödik táblázat pedig számadatokban egybevetve adja közre a lexémák gyakoriságát.

Településnevek utótagjai:	jelölt	jelöletlen
<i>-ház</i>	+	
<i>-föld</i>	+	
<i>-egyház</i>		+
<i>-monostor</i>	+	
<i>-vár</i>		+
<i>-telek</i>	+	
<i>-lak</i>		+
<i>-falv</i>	+	

jelölt:	20x	29x	7x	19x	3x	36x	24x	4x	67x
jelöletlen:	3x	3x	22x	4x	21x	33x	30x	34x	

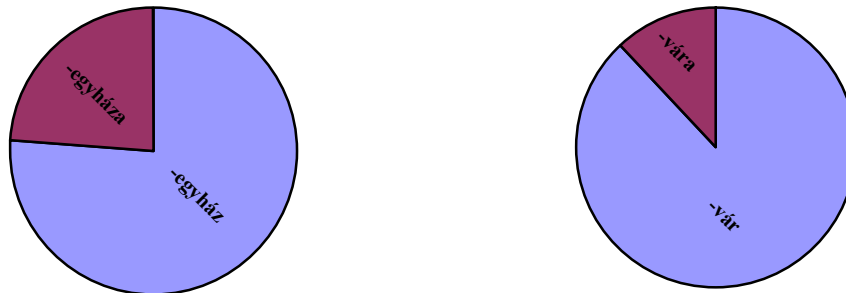
Településnevek utótagjai:	jelölt	jelöletlen
<i>-ház</i>	+	
<i>-föld</i>	+	
<i>-egyház</i>		+
<i>-monostor</i>	+	
<i>-vár</i>		+
<i>-telek</i>	+	
<i>-lak</i>		+
<i>-falv</i>	+	

jelölt:	87%	29%	24%	83%	12%	52%	44%	4%	64%
jelöletlen:	13%	9%	76%	17%	88%	48%	56%	32%	

	ház	háza	föld	földe	egyház	egyháza	monostor	monostora	vár	vára	telek	telke	lak	laka	falu	falud	falva
	3x	20x	3x	29x	22x	7x	4x	19x	21x	3x	33x	36x	30x	24x	34x	4x	67x

A fentiekben összefoglalóan bemutatott jelölt és jelöletlen struktúrákat érdemes földrajzi köznevek szerint is részletezni, ebben a tekintetben ugyanis az egyes lexémákat tartalmazó helynevek jelöltségében jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Az adatok ugyanis azt mutatják, hogy az *-egyház* és a *-vár* földrajzi köznevek rendre alapalakjukban, tehát jelöletlen szerkezetekben állnak. Ezek példái a következők: **-egyház** *Bánkegyház* (1317/324: *Bankyghaz*, Gy. 1: 597), *Dobegyház* (1256: *Dubeghaz*, Gy. 1: 855), *Fejéregyház* (+1256: *Feyereghaz*, Gy. 1: 175), *Füregyház* (1326/327/380: *Furreghaz*, Gy. 1: 506), *Kerekegyház* (1343/377: *Kerekeghaz*, Gy. 1: 179), *Kocsegyház* (+1256: *Kucheghaz*, Gy. 1: 861), *Ludasegyház* (1335: *Ludasgyghaz*, Gy. 1: 723), *Olaszegyház* (1221/550: *Vlozyghaz*, Gy. 1: 796), *Veresegyház* (1331: *Wereseghaz*, Gy. 1: 187, Z. 2: 244), *Pusztasegyház* (1335: *Pusta-Ighaz* ~ *Pustaighaz*, Gy. 1: 726); illetőleg **-vár** *Baranyavár* (1332–5/PR.: *Baranawar* ~ *Baranauar*, Gy. 1: 280), *Bélavár* (1321: *Belawar*, Gy. 1: 283), *Demevár* (1300: *Derzen*, Gy. 1: 538), *Marosvár* ([XIV.]/1000 u.-ra: *Morisena* ~ *Moroswar*, Gy. 1: 850–1), *Olvár* (1239: *Oluar*, Gy. 1: 466), *Sárvár* ([1285–300]: *Sarvar*, Gy. 1: 138), *Sebesvár* (1319/323: *Sebuswar*, (Gy. 1: 660), *Újvár* (1198/226: *Viwar*, (A. 2: 159, 171), *Vasvár* (1238/377: *Voswar*, Gy. 1: 876). Jelölt struktúrákat viszont alig-alig találunk közöttük, de lásd mégis: **-egyháza** *Bükedegyháza* (1341: *Bukedeghaza*, Gy. 1: 714), *Szentmihályegyháza* ([1321]> 381>448/XV.: *Zentmihaleghaza*, Gy. 1: 514); illetőleg **-vára** *Csabavára* (1248/312: pr. *Chobawara*, Gy. 1: 292), *Vasszegvára* (1330:

Woszeghvara, Gy. 1: 403). A jelölt-jelöletlen névstuktúrák aránya az **-egyház** esetében 76%:24%, a **-vár** esetében pedig 88%:12%. Ezeket az arányokat szemlélteti az alábbi kördiagram.

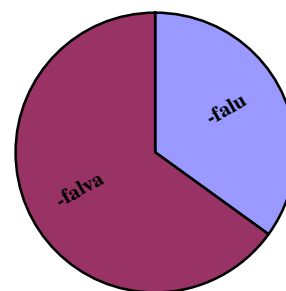
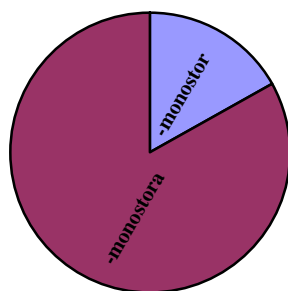
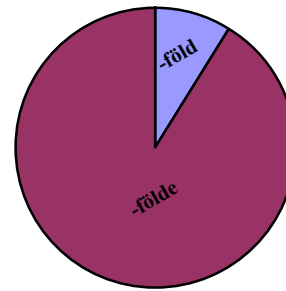
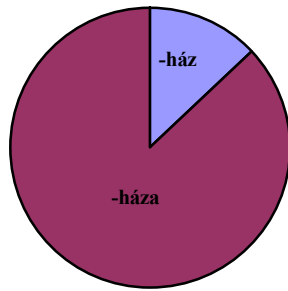

Az előző földrajzi köznevekkel ellentétben azt figyelhetjük meg, hogy a *-ház*, *-föld*, *-monostor*, *-falu* lexémát tartalmazó helynevekben a jelölt alak fordul elő nagyobb számban a településnév-állományban. Az adatok ugyanis azt mutatják, hogy a fentebb említett földrajzi köznevek nagyobb részben nem alapalakjukban, hanem jelölt szerkezetekben állnak. Ezek példái a következők: **-háza** *Boldogasszonyháza* (+1256: *Bodugazunhaza*, Gy. 1: 849), *Gyéresháza* (1327: *Gerewshaza*, J. 302), *Hencháza* (1342: *Henchhaza*, ComBih. 148, A. 4: 227), *Hollóháza* (1341: *Hollohaza*, Cs. 1: 208, ComAbTorn. 40), *Ivánháza* ([1077–95]> 347: *Iuanhaza*, DHA. 309, Gy. 1: 179), *Kozmaháza* (1327: *Cozmahaza*, Gy. 1: 636), *Makszemháza* (1341/342//XVIII.: *Makszemhaza*, Gy. 1: 541, DocVal. 90–1, Kiss L.: Rédei-Eml. 280), *Marcelháza* (1341: *Marcilhaza*, Gy. 1: 641), *Sztaniszlóháza* (1337: *Stanizlohaza*, Gy. 1: 176), *Velcsenéháza* (1311: *Welcynahaza*, Gy. 1: 155), **-földre** *Csépánföldre* (+?1248>393: *Chepanfelde*, Gy. 1: 537), *Demeföldre* ([1307]: *Demefelde*, Gy. 1: 136), *Földespéterföldre* (1339: *Fuldespeturfulde*, Str. 3: 342–3), *Franceusföldre* (1296/346/408: *Franchiseusfeldy*, Gy. 1: 303), *Jakabföldre* (1322/354: *Jacobfewlde*, Gy. 1: 239), *Lőrincföldre* (1329/406: *Leurenthfelde*, Gy. 1: 752), *Mátyusföldre* (1323: *Matyusfeulde* ~ *Mathyusfeulde*, BorsOkl. 168, EgriEgyhLev. 33), *Padárföldre* (1329/330/407: *Padarfelde* ~ *Padar feulde*, Gy. 1: 127), *Sálföldre* (1298: *Saulfelde* ~ *Saulfolde*, Gy. 1: 374), *Simókföldre* (1323/470: *Symokfelde*, Gy. 1: 803), **-monostora** *Botmonostora* ([+1018–38]/ [1173–96]>412: *Bathmanostra*,

DHA. 95), *Csótmonostora* (1341: *Choltmonustura*, Kar., Békés 2: 68), *Gáborjánmonostora* (1271: *Gabrian Monustura*, Gy. 1: 618), *Kanizsamonostora* (+1247/+284//572: *Kenezeumunustura*, Gy. 1: 860), *Kenézmonostora* (*1282: *Kenazmunustura*, Gy. 1: 713), *Pétermonostora* (1258: *Peturmonustura*, Gy. 1: 899), *Pordánymonostora* (+1247/+284//572: *Pradanmunustra*, Gy. 1: 867), *Szerepmonostora* (1322/338: *Scerepmunustura*, Gy. 1: 514), *Szermonostora* (1318: *Zeermunustura*, Gy. 1: 904–5), *Ugramonostora* (1325: *Wgramonustra*, Gy. 1: 679); illetőleg **-falva** *Ábrahámfalva* (1292> XIX.?: *Abrahámfalva*, Gy. 1: 751), *Apátfalva* (1338: *Apathfalva*, Cs. 1: 168, Kázmér, Falu 268), *Asszonyfalva* (1307: *Azunfalua*, Gy. 1: 707–8), *Barkfalva* (1289/291: *Borkfolua*, (Gy. 1: 281), *Bélifalva* (1333: *Belifol[va]*, EH. 110), *Damásafalva* (1350: *Damasafalwa*, Cs. 1: 764, A. 5: 363, Kázmér, Falu 195), *Erdőfalva* (1272>344: *Erdeufalua*, Gy. 1: 77), *Harsányfalva* (1313: *Harsaanfolwa*, Gy. 1: 313), *Ibafalva* (1333: *Ibafalva*, Kázmér, Falu 259, F. 8/7: 253), *Jákófalva* (1299/XIV.: *Jakowfalua*, Gy. 1: 778), *Lengyelfalva* (1335/339: *Lengenfalua* ~ *Lengenfolua*, Gy. 1: 117), *Miklósfalva* (1329/406, 1329/406/413: *Michlosfalwa*, Gy. 1: 153), *Ütefalva* (1328: *Vtehfalua*, Gy. 1: 243).

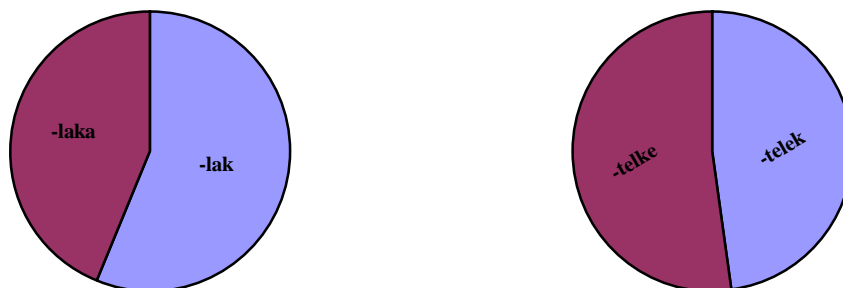
Jelöletlen struktúrákat viszont alig-alig találunk közöttük, de lásd mégis **-ház** *Hímesház* (1332–5/PR.: *Hymishaz*, Gy. 1: 318), *Százház* (1330: *Zazhaz*, Gy. 1: 870); **-föld** *Hosszúföld* (1330: *Huzyufeuld*, Gy. 1: 428), *Lipótföld* (1344: *Lypolthfeld*, Cs. 2: 204); **-monostor** *Botmonostor* (1320: *Bothmonostur*, Gy. 1: 709), illetve **-falu** *Mikolafalu* (1075/+124/+217: *Mikolafalu*, DHA. 215, Gy. 1: 462), *Sárófalu* (1075/+124/+217: *Saroufalua*, DHA. 215, Gy. 1: 471).

A jelölt-jelöletlen névstruktúrák megoszlása e földrajzi köznevek között tehát a következőképpen alakul: **-ház** 87%:13%, **-föld** 91%:9%, **-monostor** 83%:17%, **-falu** 65%:35%. Ezen 'település' jelentésű földrajzi köznevek két struktúrájának megoszlását szemléltetik az alábbi ábrák.

Amíg a fentiekben azt tapasztaltuk, hogy bizonyos 'település' jelentésű földrajzi köznevek jóval jellegzetesebbek a jelölt szerkezetekben (*-ház*, *-föld*, *-faluk*, *-monostor*), mások viszont tipikusan inkább jelöletlen struktúrákat mutatnak (*-egyház*, *-vár*), addig bizonyos földrajzi közneveknél egyfajta kiegyensúlyozottságot figyelhetünk meg ebben a tekintetben. A *-telek* : *-telke* (48% : 52%), illetőleg a *-lak* : *-laka* (56% : 44%) ugyanis közel egyforma arányban látható a településnevekben. Jelöletlen névszerkezeteket találunk a következő helynevekben: **-telek** *Aggtelek* (1332–5/PR.: *Agecluc* ~ *Oteluk*, Gy. 1: 270), *Csősztelek* (1289/291: *Cheuzteluk*, Gy. 1: 295). *Jobbágytelek* (1322/323/783: *Jobagyteluk*, Gy. 1: 222), *Lovastelek* (1319/414/XVI.: *Lomasthelek* [*Lowasthelek*] Gy. 1: 640), *Szilitelek* ([1260–70]: *Stylyteluk* [*Scyly-*] Gy. 1: 672), **-lak** *Szeglak* (1347: *Zuglok*, Cs. 2: 466, A. 5: 62, 280), *Széklak* ([1230]/231: *Scecluc*, Gy. 1: 233), *Szentlak* (1273>377: *Zenthlak*, Gy. 1: 784), *Tóslak* (+1237/[1237–42]: *Thovsloch*, Gy. 1: 813). Jelölt szerkezettel állnak viszont az alábbi névformák: **-telke** *Acsatelke* (1341: *Achateluke*, Gy. 1: 890), *Csombortelke* (1327: *Chomborteluke* ~ *Chombortheluke*, Gy. 1: 538), *Györgytelke*

(1327/469: Gyorgteluky, Gy. 1: 623), *Kastélytelke* (1263/466/ 476: Casteltheleke, Gy. 1: 223), *Romántelke* (1330: Rumantheleke, Gy. 1: 135); illetőleg **-laka** *Asszonylaka* (1238/377: Assunluka, Gy. 1: 172), *Damjánlaka* (1337: Domianluka, A. 3: 331), *Izsólaka* (1322/338: Ysowlaka, Gy. 1: 692), *Pénteklaka* (1347: Penteklaka, Bánffy 1: 145), *Vaffalaka* (1274>340: Wafalaka, Gy. 1: 875). Az alábbi diagramokon ezeket az arányokat szemléltetem.

Itt szeretném kiemelni azt, hogy az általam vizsgált korpuszban nemcsak a bővülés és redukció alaki változásokkal találkoztam, hanem arra is figyelmes lettem, hogy egyes lexémák esetében a helynevekben névrészcsere figyelhető meg. Bár ezen változások száma igen elenyésző, mégis fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy ilyen változás is végbement a korai ómagyar kor helyneveiben. Ilyenek például *Boldogasszonyháza* (+1256: Bodugazunhaza, Gy. 1: 849) > *Boldogasszonyfalva* (+1285/572: Bodugazzunfalwa, Gy. 1: 849), ahol a *-háza* 'település' jelentésű köznévi cserélődik a *-falva*, szintén 'település' jelentésű földrajzi köznévi lexémára. További példák: *Giroltháza* (1333–4/PR.: Gerolthaza, (Gy. 1: 177) > *Giroltfalva* (1333–4/PR.: Gerlochfalua, (Gy. 1: 177), *Csépánföldre* (+?1248>393: Chepanfelde, Gy. 1: 537) > *Csépántelek* (1270: Chepanteluk, Gy. 1: 537), *Fülöptelke* (1274>340: Phylupteluky, Gy. 1: 176) > *Fülöplaka* (1323/332: Phyluplaka, Gy. 1: 176). E példák egy részében azt is láthatjuk, hogy a jelöltségben is módosulás történik a névrészcsere alkalmával.

4. Visszatérve a jelölt és jelöletlen struktúrák kérdésére, esetükben azt is megvizsgáltam, hogy a földrajzi köznevek jellegzetesen milyen előtagokkal állnak. A jelzős szerkezettel álló helynevek strukturális eltérései ugyanis jórészt abból is

fakadhatnak, hogy milyen funkciójú lexikális elem áll az előtagjukként. Bizonyos nyelvi elemek ugyanis a jelöletlen, míg mások inkább a jelölt struktúrát vonzzák még a birtokos szerkezetekben is. A minőségjelzős szerkezetek természetesen csakis jelöletlenek lehetnek.

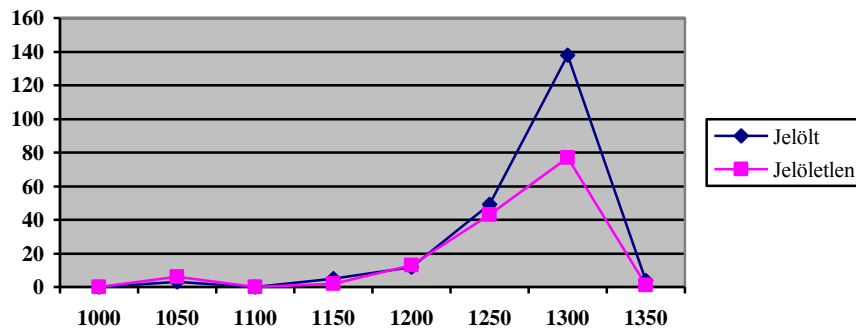
A minőségjelzős szerkezetek előtagjai rendre az adott hely valamilyen tulajdonságát emelik ki: például méretét (*Nagylak, Kisfalu, Nagytelek*), korát (*Aggtelek, Újfalva*), helyzetviszonyító szerepét (*Felfalu, Felfalu, Fellak*) stb. A birtokos jelzős szerkezetek jelöletlen struktúráiban előtagként rendre személynévi, nemzetségnévi, népnévi, foglalkozásnévi funkciójú elemre bukkanhatunk (*Mikolafalu, Besenyőtelek, Németfalva, Csősztelek*), míg a jelöltek előtagjaiban az esetek többségében személynevet találunk (*Flóriaháza, Hollóháza, Ivánkaháza, Balázsfalva, Jákófalva, Marcellfalva, Baladzfölde, Földespéterfölde, Bátoregyháza, Ajtonymonostora, Gáborjánmonostora, Fülöptelke, Dezsőfaistefánkalaka, Simonlaka*).

De természetesen az előtagok csak bizonyos mértékig determinálják a névstruktúrát, hiszen jelölt szerkezettel is állhatnak nemzetség- és foglalkozásnévi jelzőt, valamint templom védőszentjére utaló jelzőt tartalmazó helynevek (*Abafalva, Bánfalva, Oláhtelke; Apátfalva, Olas(z)ispántelke, Demeterispánlaka; Boldogasszonyháza, Boldoganyafalva, Szentmihályfalva, Szentmihályegyháza*), és személynévi jelző szerepelhet jelöletlen struktúrában is (pl.: *Bélavár, Demevár, Pongráctelek*). Sőt a régiségben az sem szokatlan, hogy a birtokos személyjel funkciótlan volt, azaz hozzákapcsolódott minőségjelzős szerkezetekhez is, *Újfalva* típusú neveket eredményezve (lásd pl. Bihar vármegye 1472: *Wyfalwa*, RÁCZ A. 2007: 295).

2.2. A 'település' jelentésű földrajzi köznevek kronológiai jellegzetességei

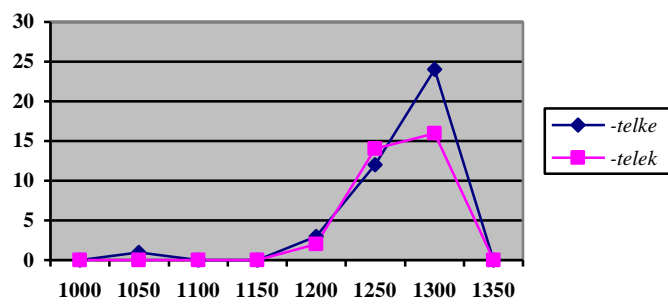
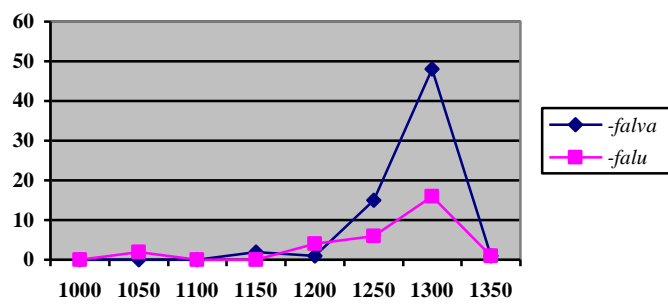
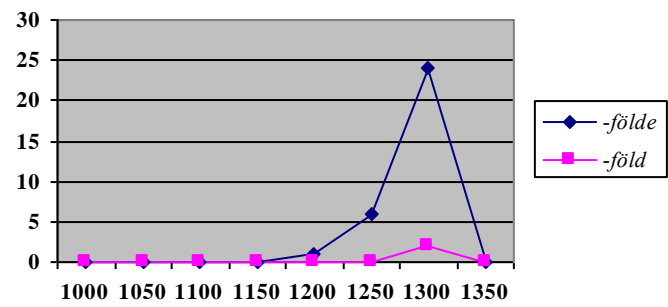
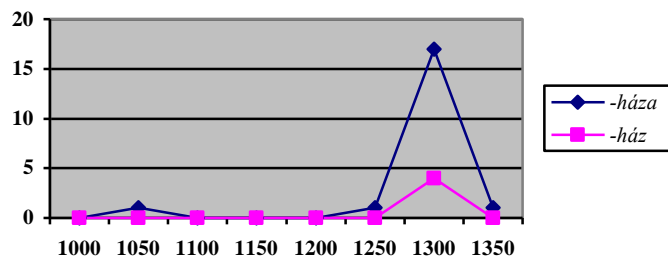
A vizsgálatomat a 'település' jelentésű földrajzi köznévi lexémák esetében kronológiai távlatokban, fél évszázados lebontásban is megvizsgáltam. Először arról adok számot, grafikonon ábrázolva, hogy melyik évszázadban volt kiemelkedő a jelölt és jelöletlen 'település' jelentésű földrajzi köznevek előfordulása a korai

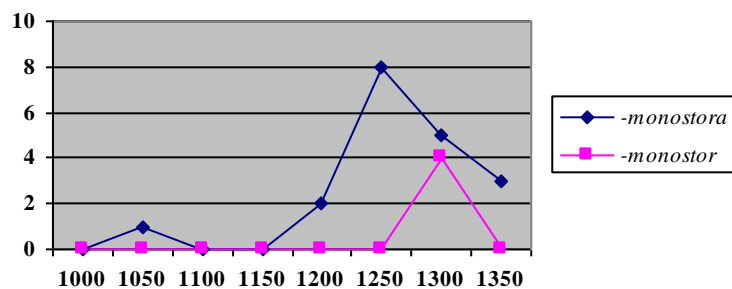
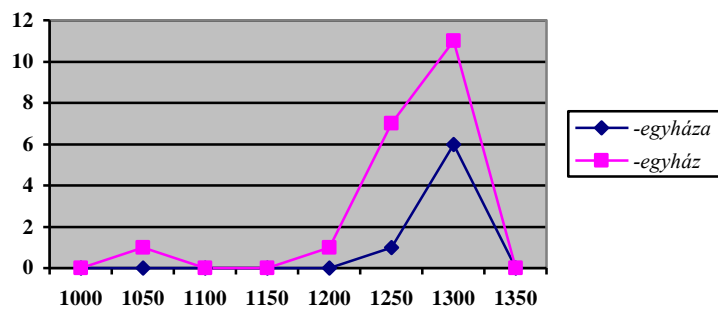
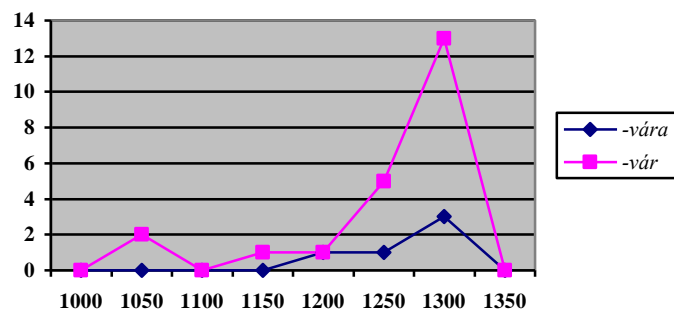
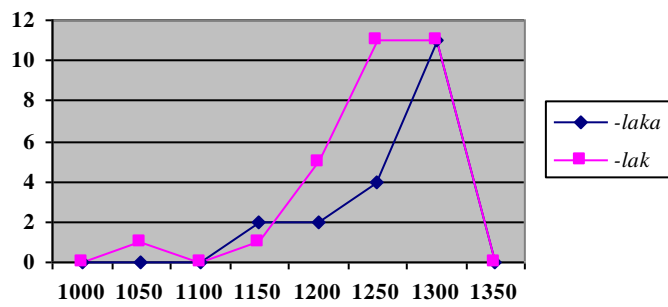
ómagyar kor helyneveiben. Majd az egyes lexémák előfordulását külön-külön is ábrázolom és elemzem.

A grafikon azt mutatja, hogy az 1000-1200-ig terjedő időszakban sem a jelölt, sem a jelöletlen 'település' jelentésű földrajzi köznévi helynevek nem fordultak elő nagyobb számban. 1200-tól viszont egy jelentős változást, egy növekvő tendenciát figyelhetünk meg. Ekkor a jelölt és jelöletlen 'település' jelentésű földrajzi köznevek előfordulásának az aránya megnő. A két struktúra termékeny időszakáról vagy ún. virágkoráról viszont az 1300-as években beszélhetünk, ugyanis ekkor a jelölt és jelöletlen struktúra egyaránt viszonylag nagy arányban fordul elő. Mindez azt is mutatja, hogy maguk a 'település' jelentésű földrajzi köznevek helynevekbeli előfordulása az 1250-es és 1300-as években volt a legjelentősebb. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a kezdeti évszázadokhoz képest a fennmaradt források száma is jelentősen megnő erre az időszakra, ami szükségszerűen eredményezi azt, hogy a forrásokban dokumentált helynévi szórványok aránya is megugrik. Számolnunk kell emellett azzal a ténnyel is, hogy az első országos tizedösszeírás a Kárpát-medencében 1332-37-ben volt, amikor is dokumentumokban rögzítették az ország valamennyi, tizedet fizető települését. Természetes ezért, hogy az 1332-37-es pápai tizedjegyzék településnevek nagy számával tűnik ki. A diagram csúcsát ez a forrás képviseli tehát.

Az egyes lexémák története e tekintetben sok hasonlóságot mutat, mégis úgy vélem, érdemes így is bemutatni őket. A következő diagramok tehát az egyes földrajzi köznevek kronológiai jellemzőit ábrázolják.

A grafikonokból összességében azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy valamennyi földrajzi köznévi lexéma kapcsán a jelölt és a jelöletlen struktúrában az 1200-as évekig nagyon csekély számban fordulnak elő a 'település' jelentésű földrajzi

köznevek a helynevekben. Az 1250-es években megindul egyfajta fellendülés, ami szinte minden egyes lexémában az 1300-as évekre csúcsosodik ki. Erre az időszakra a jelölt struktúrák esetében a *-ház*, *-föld*, *-falu*, *-telek*, *-monostor* mutat nagyobb számban előfordulást, míg a jelöletlen struktúrák esetében *-lak*, *-vár*, *-egyház*. A grafikonok azt mutatják, hogy az 1300-as években a jelölt-jelöletlen struktúrákban kimagasló eltérést figyelhetünk meg a *-ház*, *-föld*, *-falu*, *-vár* lexémák esetében, ugyanis az esetek nagy részében a köztük lévő eltérés sokszorosára is nőhet. Az *-egyház* és *-telek* 'település' jelentésű földrajzi köznevek helynevekben való előfordulása az 1300-as években szinte a duplájára növekszik, ezzel ellentétben pedig szinte kiegyenlített eltérést figyelhetünk meg ugyanebben az időszakban a *-lak* és *-monostor* lexémáknál.

Az egyes lexémák esetében az 1300-as évek jelentősége mellett ki kell térnünk az 1250-es évek fontosságára is, ugyanis a grafikonokról az olvasható le, hogy a jelölt-jelöletlen struktúrák itt is figyelemreméltó adatokat mutatnak. Míg a *-monostor* és *-egyház* földrajzi köznevek esetében a jelölt struktúrák a gyakoribbak, addig a *-lak* és *-telek* lexémák esetében pedig a jelöletlen alakok fordulnak elő nagyobb számban a korszak helyneveiben.

2.3. A 'település' jelentésű földrajzi köznevek jelentéstani vizsgálata

A 'település' jelentésű földrajzi köznevek esetében részben olyan lexémákkal találkozunk, amelyek jelentése elsődlegesen is 'települést' jelent. Ilyen például a *-falu*, *-lak*, *-ház*. De van közöttük olyan is pl.: *-egyház*, amely elsődlegesen speciális jelentéstartalommal bírt és csak másodlagosan alakult ki némileg továbbra is speciális 'templommal' rendelkező falu jelentése. TÓTH VALÉRIA jelentésük szerint három nagy csoportot különít el. Az első csoportba a primer településnév-formánsokat, a másodikba az átmeneti településnév-formánsokat, a harmadikba pedig a 'speciális jeggyel rendelkező' településeket sorolja. A vizsgált földrajzi közneveimre vonatkoztatóan a *falu*, *lak*, *ház* földrajzi közneveket a formáncsoport magvának, primer településnév-formánsoknak nevezi, ugyanis ezek eleve alkalmasak voltak a települések megjelölésére (2008: 185). Lehetséges átmeneti csoportnak

nevezi meg viszont a *föld*, *telek*, mivel ezek valakihez tartozó 'föld, birtok' jelentését hordozzák.

Az *egyház* lexémánk elsődleges jelentése 'szent ház, megszentelt épület' volt, amely első sorban a templomot jelölte. A szó második jelentése, amely metonimikus névátvitellel keletkezett, a vallási közösségre, szervezetre utal. S csak a későbbiekben alakult ki a falu jelentése, de a fulunak is 'templommal' kellett rendelkeznie.

A *falu* lexémánk elsődlegesen 'település' jelentéssel bírt. Másodlagos jelentése is megadható viszont, amely 'vár, erődítmény' volt. Ez a jelentés elsősorban azért alakulhatott ki, mert a csoportos emberi települések várak, erődítmények környékén létesültek. Másodsorban pedig azért, mert bizonyos védelmi szerepet is jelenthetett. A harmadik jelentése pedig 'földbirtok, egy falut kitevő ingatlan' és ez pedig a hűbéri viszonyból vezethető le.

A *föld* elsődleges jelentése a 'felső rész' volt. A további jelentések névátvitellel keletkeztek és a 13. sz.-ra jelentett első sorban 'megművelt mezőgazdasági területet'.

A *ház* lexémán elsődlegesen 'fakéregből, állati bőrből készített sátorfélélet vagy földkunyhó' jelentett. A 12. századra alakul ki a 'lakhely, tartózkodási hely' és a 13. sz.-ra már lakóházat is jelöl.

A *lak* lexémánk első jelentése 'az a hely, ahol valakinek az otthona, állandó szállása van', második jelentése pedig 'különálló kis lakóház'.

A *monostor* lexémánk első jelentése a 'kolostor', amely továbbá 'magány helyét, remeteséget' jelentette.

A *telek* lexéma eredeti jelentése 'földterület', másodlagos jelentése 'jószág, birtok, építkezésre alkalmas földbirtok'. A 13. sz.-ban még 'megművelt földet, trágyás legelőrészt, trágyázott földrészt' jelentett, de a következő századra már 'műveletlen földterületet és bozótos helyet' is jelölhetett.

A *vár* szavunk elsődleges jelentése 'erődítmény, megerősített hely' volt, majd másodlagos jelentéseként a 'uralkodói, főúri kastély' adható meg. A 19. sz.-ra viszont már 'udvart' is jelenthetett.

2.4. A 'település' jelentésű földrajzi köznevek etimológiai rétegei

A 'teleplülés' jelentésű földrajzi köznevek etimológiai vizsgálata során arra voltam kíváncsi, hogy az adott lexémákat a magyar nyelv melyik más nyelvekből vette át. A *ház*, a *lak* és a *falu* szavak ősi örökségek, azaz az ugor, finnugor korból eredeztethetőek. Két lexéma esetében bizonytalan az eredeztetés, és alapnyelvi tömorfémából képzéssel alakult származékszónak vélik az etimológiai szótárak a *föld* és *telek* szavainkat. A *vár* szavunkat pedig honfoglalás előtti iráni jövevényszónak tartják a etimológiai szótárak. A *monostor* szavunk eredeztetésére két lehetőséget adnak meg az etimológiai szótárak, amelyek szerint a lexéma a latinból vagy pedig a németből származtatható átvétel. Az *egyház* lexéma pedig belső szóalkotással, összetételként jött létre az *egy* ~ *igy* 'szent' és a *ház* lexémákból.

2.5. A korai ómagyar kori Borsod vármegye 'település' jelentésű földrajzi közneveinek jellegzetességei

1. Dolgozatomnak ebben a fejezetében arra voltam kíváncsi, hogy a KMHSz. teljes településnév-állománya alapján tett megfigyelések érvényesek-e egy szűkebb terület, egy vármegye településnév-állományára is. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy területi különbségekkel – mint minden nyelvi jelenség kapcsán – itt is számolhatunk. Ezért a Borsod megye településneveire vonatkozóan megfogalmazott állításokat minden esetben igyekszem összevetni a korábbi általános megállapításaimmal. Mielőtt a megye földrajzi közneveinek nyelvi elemzésére rátérek, röviden ismertetem Borsod vármegye földrajzi helyzetét és kialakulásának a történetét.

Borsod vármegye a Sajó alsó vízvidékét, a Bükk hegységet s az alatta elterülő síkságot ölelte fel egészen a Tiszáig (Gy.1: 735). Ebből a megállapításból kiindulva a vármegye területileg három részre osztható. Borsod vármegye északon az országhatárig nyúlt, keleten Abaújvár megye, délkeleten Zemplén és Szabolcs megye határolta, délnyugaton Hevesújvár megye, nyugaton pedig Gömör megye (Gy. 1: 739).

A vármegye legjelentősebb folyói a *Sajó*, amelyik Gömör vármegyéből folyik Borsod vármegyébe, a *Bódva*, amely Torna vármegyéből érkezik, valamint a *Hernád*. A patakok közül pedig kiemelendő a *Hejő ~ Hév-jó patak*, a *Rakaca patak*, a *Tapolca patak* és a *Csincse patak*.

A honfoglaló magyarság „a Tisza síkságán és a Sajó medencéjében egyaránt megtelepedett” (Gy. 1: 736). „Kronikáink szerint a hét vezér egyike, Örs, a Sajó mellett ütötte fel táborát” (Gy 1: 736).

Anonymus gentájában pedig azt olvashatjuk, hogy a „megye területén két „kun” vezér telepedett meg: Örsúr (Urusuuru) apja Ousad, és Bors apja Bungar. Bors építette fel Borsod várát, melynek első ispánja lön, s rá bízta Árpád e vidék gondját.” (Gy. 1: 737). Ebből kiindulva Borsod megye esetében két alapítónemzetségről, „Örsúr-nem”-ről és a „Borstól eredő Miskolc-nem”-ről beszélhetünk (Gy. 1: 737). GYÖRFFY szerint mindkét hagyománynak van történeti alapja, de csak az egyik, az Örsúr nemzetség vezethető vissza a honfoglalás korába. Ennek okán az ősfoglaló nemzetség Örsúr nemzetsége.

A megye központja az országból kivezető fő útvonal melletti *Borsod* vára lett, ami az első ispánjáról, Borsról kaphatta a nevét (PÓCZOS 2001: 8).

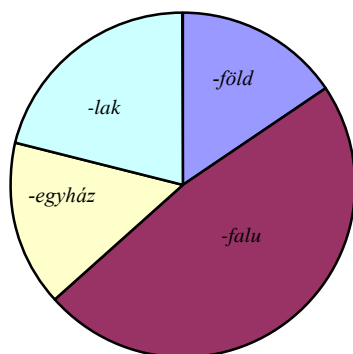
PÓCZOS RITA „Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése” c. munkájában rövid leírást kaphatunk arról, hogy a vármegyében milyen etnikumok éltek a XIV. századig. Azért fontos kitérni a lakosság összetételére, mert a helynevek meghatározásában jelentős szerepük lehetett a letelepedetteknek. „A Bükk magasan fekvő mészkőfennsíkja lakatlan volt, de az alacsony hegyvidék völgyei és az alföldi terület jó lehetőséget kínáltak a népcsoportok megtelepedéséhez. A honfoglalás előtt sűrű szláv lakosságra a megye területén a nagy számú szláv településnévből következtethetünk. A várszervezet létrejöttékor is jelentős szlávság élt e vidéken. A honfoglaló magyarság – mint fentebb is utaltam rá – a Tisza és a Sajó völgyében telepedett meg elsődlegesen. A későbbi évszázadokban azt figyelhetjük meg, hogy „a régi szláv lakosság, a megye olasz (vallon), besenyő és német szórványai a tatárjárás után beolvadtak, a XIV. század elején lakossága jórészt magyarnak tekinthető, folytonosságát csak kisebb szláv szigetek szakítják meg” (PÓCZOS 2001: 8).

2. A KMHsz. településnév-állományát vizsgálva, arra a következtetésre juthatunk, hogy a korai ómagyar kori Borsod vármegye területén 220 település neve adatolható, amelynek 33%-a tartalmaz 'település' jelentésű földrajzi köznevet pl.: *Kisfalu 1.* (1268: *Kysfolu*, Gy. 1: 782), *Abafalva* (1345: *Abafalua*, BorsOkl. 265), *Jákófalva* (1299/XIV.: *Jakowfalua*, Gy. 1: 778), *Bedesfölda* (1332: *Bedesfolde* ~ *Bedesfeulde*, Gy. 1: 755), *Mátyusfölda* (1323: *Matyusfeulde* ~ *Mathyusfeulde*, BorsOkl. 168, EgriEgyhLev. 33), *Simókfölda* (1323/470: *Symokfelde*, Gy. 1: 803), *Szentlak* (1273>377: *Zenthlak*, Gy. 1: 784), *Tóslak* (+1237/[1237–42]: *Thovsloch*, Gy. 1: 813), *Rubentelke* (1341: *Rubenteleke*, HOkl. 230), *Tótpátelke* (1341: *Thouthpaltelke*, Cs. 1: 177, HOkl. 228).

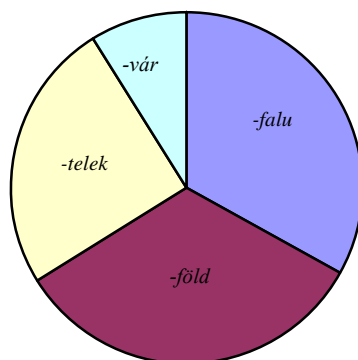
A korai ómagyar kori Borsod vármegye földrajzi köznevet tartalmazó településnév-állományát tekintve a jelölt-jelöletlen struktúrák aránya 68%:32%. Ha ezt a KMHsz. egész településnév-állományához viszonyítva nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy itt fordított az arány, ugyanis a KMHsz. egész településnév-állományában a jelöletlen alakok a gyakoribbak, míg a korai ómagyar kori Borsod vármegyében a jelölt alakok a dominánsabbak. Viszont itt nagyon fontos megjegyezni, hogy míg a KMHsz. településnév-állományban minden egyes 'település' jelentésű földrajzi köznévre találunk példát, addig Borsod vármegye esetében a *-ház* és *-monostor* lexémával alkotott településnevek sem jelölt, sem jelöletlen alakban nem jelennek meg a korai ómagyar kor helyneveiben. Sőt azt is kiemelhetjük, hogy a jelölt és jelöletlen struktúrák közül a *-föld* (*Bedesfölda*, *Boskfölda*, *Lőrincfölda*, *Mátyusfölda*, *Simókfölda*) lexéma esetében csak a jelölt, az *-egyház* (*Olaszegyház*), *-lak* (*Tóslak*, *Szentlak*), *-vár* (*Földvár*) lexémák esetében pedig csakis jelöletlen lexémák vesznek részt az elsődleges kétrészes településnevek alkotásában. Két lexéma, a *-falu* (*Kisfalu*; *Abafalva*, *Ábrahám* ~ *Ábrányfalva*, *Apátfalva*, *Jákófalva*, *Karácsonyfalva*, *Pálfalva*) és a *-telek* (*Poklostelek*; *Rubentelke*, *Tótpátelke*) lexémák esetében pedig jelölt-jelöletlen struktúrák egyaránt megjelennek.

A leggyakoribb lexémának a korai ómagyar kor Borsod vármegyében a *-falu* (*Abafalva*, *Ábrányfalva*, *Apátfalva*, *Jákófalva*, *Karácson(y)falva*) és a *-föld* (*Lőrincfölda*, *Bedesfölda*, *Boskfölda*, *Mátyusfölda*) mondhatóak, amelyek 37% és

26%-ban fordulnak elő Borsod vármegye településnév-állományában. A legritkább lexémák közé tulajdonképpen az összes nem említett lexéma, tehát a *-telek* (*Rubentelke, Tótpátelke, Poklostelek*), *-lak* (*Szentlak, Tóslak*), *-vár* (*Földvár*) és *-egyház* (*Olaszegyház*) lexémák sorolhatóak, amelyek aránya 16%:11%:5%:5%. Itt meg kell említenem, hogy a jelölt és a jelöletlen struktúrákat egybevettem, de a *-falu* és *-telek* esetében, – mivelhogy ebből jelölt és jelöletlen struktúrák is megfigyelhetők Borsod vármegyében azt is megvizsgáltam, hogy a *-falu* lexéma esetében a jelölt struktúra a dominánsabb, hiszen ez 86%-ban (*Abafalva, Jákófalva, Pálfalva*) jelenik meg, míg a jelöletlen csak 14%-ban (*Kisfalu I.*). A *-telek* lexéma esetében ismételtelen a jelölt alak a dominánsabb, ugyanis ez 66%-ban (*Rubentelke, Tótpátelke*) jelenik meg az adatokban, míg a jelöletlen alakja 33%-ot (*Poklostelek*) mutat.

Ez a diagram az egyes lexémák eltérését mutatja be az 1250-1300-ig terjedő időszakban. Megfigyelhetjük, hogy a legnagyobb arányt a *-falu* (*Kisfalu, Jákófalva, Karácson(y)falva*) földrajzi köznévként képviseli, amely ezen időszakban a 'település' jelentésű földrajzi köznevek 43%-át teszi ki. Legkisebb arányban pedig a *-lak* (*Szentlak, Tóslak*), a *-föld* (*Boskfölde*) és az *-egyház* (*Olaszegyház*) lexémák fordulnak elő ebben az időintervallumban, mindössze 29%:14%:14%-os arányokban.

Ez utóbbi diagram ugyanakkor e lexémák átrendeződését mutatja be az 1300-1350-ig tartó időintervallumban. Ebben az időszakban ugyanis a *-falva* (*Abafalva, Ábrányfalva, Apátfalva, Pálfalva*) és a *-föld* (*Lőrincföldre, Bedesföldre, Mátyusföldre*) lexémák voltak a leggyakoribbak, az arányuk 33%:33%. A *-telek* (*Rubentelke, Tótpáltelke*) és a *-vár* (*Földvár*) lexémák pedig 25%:19%-os arányt mutatnak.

Amint azt a két diagram tükrözi, bizonyos lexémák, mint a *-lak* és az *-egyház*, csak az 1250-től az 1300-as évekkel bezárólag fordulnak elő Borsod vármegye településnév-állományában, míg a *-vár*, *-telek* lexémák az 1300-as évek után tűnnek fel. Az egész korszakban a *-falva* lexéma volt a legjelentősebb településnév-alkotó formáns Borsod vármegyében, hiszen az fordul elő a legnagyobb számban, de a lexémák eloszlása közül mégsem mutat jelentős kiugrást ez a földrajzi köznévi sem.

3. A 'település' jelentésű földrajzi köznevek szótörténeti jellemzése

Az egy-egy lexémát bemutató szócikkek történeti adatokból és a tulajdonképpeni szótörténeti részből épülnek fel. A szótörténeti egység etimológiai, jelentésbeli és a földrajzi köznevek helynevekbeli előfordulásának vizsgálatából áll.

3.1. *egyház*

Az *egyház* lexéma belső szóalkotás eredményeként alakult összetett szó, amely az EtSzt. szerint török mintára keletkezhetett. Ezt a nézetet a SzófSz. támogatja, hiszen azt mondja, hogy az összetétel első elavult tagját, az *egy ~ igr ~ id-* 'szent' melléknevet valamely honfoglalás előtti török nyelvből származtathatjuk (pl. újjúr *ädgü* 'jó, kitűnő'). A TESz.-ből és az EWUng.-ból ezzel ellentétben viszont arról értesülhetünk, hogy az összetett szó első tagjának az ótörökből való származtatása számos hang-, alak- és jelentéstani nehézség miatt nem valószínű, valamint az *egy* számnévvel való azonosítása és esetleges iráni eredeztetése ugyancsak téves.

Az előtagja a mára elavult *egy* 'szent' (kun γιχ, kipcsak ιχov, üχov 'templom, egyház', tkp. 'szent ház'), az utótagja pedig a *ház*. A TESz. és az EWUng. továbbá etimológiailag többé-kevésbé ide kapcsolja az *üdüil, üdvözöl, üdvözül, ül* 'ünnepet szentel', *ünnep* szavakat. Azonban HORGER ANTAL „Magyar szavak története” c. munkájának egy szócikkében azt írja, hogy az *egyház* és az *ünnep* szavainkban az *egy* melléknév rejlik.

A lexéma előtagjának jelentése valószínűleg az a 'szent' jelentésű *egy*, melynek régi magyar alakja feltehetően **id ~ igr* volt. Erre mutatnak egyes adatok például (1262: Villa *Igku*, Cs. 3: 610). Az *egyház* szó elsődleges jelentése tehát 'szent ház, megszentelt épület', s ebben az esetben ez a templomot jelölte. A szónak viszont egy második jelentésével is találkozunk, amely a vallási közösségre, szervezetre vonatkozik, s ez másodlagosan, metonimikus névátvitellel keletkezett. Hasonló jelentésváltozás más nyelvekben is megtörténhetett; vö. a német *Kirche*, amelynek első jelentése 'templom', a második jelentése 'egyház' (TESz., EWUng., MSzFgrE.).

Az *egyház* előtagjának elhomályosulását több tényező, nyelvi adat is bizonyítja. Sopron megye egyik községének, *Hëgykő*-nek németül *Heiligstein* a neve, ami azt jelzi, hogy e községnek a régi oklevelek szerint nem *Hëgykő*, hanem *Ëgykő* vagy *Igykő* volt a magyar neve. E helynévnek mai *Hëgykő* alakja tehát nyilván csak újabb kori népetimológias elváltozása az elhomályosult egykori *Ëgykő* névnek. Az évszázadokkal korábban keletkezett német fordítása, a *Heiligstein* viszont elárulja, hogy az *Ëgykő* (~ *Igykő*)-beli *ëgy* (~ *igy*) szónak 'szent' volt a jelentése (lásd ehhez HORGER 2001: 43). A német példa mellett előkerül a régi magyar nyelvből a 'szentfa' jelentésű *ügyfa* (< * *igyfa*) összetétel is. HORGER ANTAL arra is utal, hogy a később keletkezett *szent-ëgyház* összetétel tulajdonképpen tantológia, keletkezését csak az tette lehetővé, hogy a nyelvérzéknek nem volt többé tudomása arról, hogy már az *ëgyház* szó magában is 'szent ház' jelentéssel bír (HORGER 2001: 43). Az *ünnep* lexéma a régiségben *innep*, sőt a székely nyelvjárásokban *innap* alakban is máig használatos (s ebből *innapolni* 'ünnepelni'), a kódexek korából pedig *idnep* vagy *üdnep* alakja is kimutatható. Világos ebből, hogy a mai *ünnep* szó nem lehet egyéb, mint az egykori *igy* (>*ëgy*) melléknév és a *nap* főnév összetétele, tehát szó elsődleges jelentése 'szent nap' (HORGER 2001: 43).

Helynevekben való előfordulás: a) önállóan: – képzővel: – c) összetétel előtagjaként csakis *egyház*as formában, azaz *-s* melléknévképzős származékában találkozunk vele: *Egyházasgecse* (1303/341>351: *Heghazas* Geche, Gy. 1: 86 [Abaúj vm.]), *Egyházasharaszti* (1294: *Hegyhasas* Harazthy, Gy. 1: 312 [Baranya vm.]), *Egyházasharsány* (1332–7/PR.: *Eghasasharsan* ~ *Eghazashasa* ~ *Eghasazhan* ~ *Eghazan*, Gy. 1: 624 [Bihar vm.]), *Egyházasida* (1280: *Eghazas*, Gy. 1: 92–3 [Abaúj vm.]), *Egyházasilya* (1339: *Eghazas* Ilya, Gy. 1: 720 [Bodrog vm.]), *Egyházaskémed* (1330/477: *Eghazaskemed* Gy. 1: 323 [Baranya vm.]), *Egyházaskér* (+1247/+284//572: *Egyhazasker*, Gy. 1: 861 [Csanád vm.]), *Egyházaskereki* (1333: *Eghazaskerequi*, Gy. 1: 632 [Bihar vm.]), *Egyházasmajsa* (1331: *Eghazazmoysa*, Gy. 1: 338 [Baranya vm.]), *Egyházasmislye* (1325: *Eghazasmisle*, Gy. 1: 119 [Abaúj vm.]), *Egyházasnyék* 1339: *Eghazasnyek*, (A. 3: 538–40, MiskOkl. 32, 43 [Borsod vm.]), *Egyházaspéder* (1317: *Heydhasas* Peder, Gy. 1: 129 [Abaúj vm.]), *Egyházaspércs* (1347: *Eghazas* Perch, Cs. 1: 619, J. 322, A. 5: 108 [Bihar vm.]),

Egyházassemse (1324: *Eghazaszempse*, A. 3: 183–5 [Abaúj vm.]), *Egyházassurány* (1299: *Ighazos Suran Gy.* 1: 548 [Bereg vm.]), *Egyházasszalánc* (1316: *Eghazaszalanch*, Gy. 1: 141 [Abaúj vm.]), *Egyházasszemere* (1323: *Eghazaszemere*, BorsOkl. 231 [Borsod vm.]), *Egyházasszomolya* (1269: *Ighazoszumula*, Gy. 1: 809 [Borsod vm.]), *Egyházasszőlős* (1329: *Eghazaszzeuleus*, Gy. 1: 872 [Csanád vm.]), *Egyházaszvizsoly* (1220/550: *Igyhazasvisl Gy.* 1: 156 [Abaúj vm.]), *Egyházatlanpércs* (1347: *Eghaziathlan Perch*, Cs. 1: 619, J. 322, A. 5: 107 ~ *Eghazathlan Perch*, A. 5: 107 [Bihar vm.]), d) összetétel utótagjaként: **egyház:** *Bánkegyház* (1317/324: *Bankyghaz*, Gy. 1: 597 [Bihar vm.]), *Bátoregyház* (1323: *Bathorighaz*, Gy. 1: 710 [Bodrog vm.]), *Dobegyház* (+1256: *Dubeghaz*, Gy. 1: 855 [Csanád vm.]), *Fejéregyház 1.* (+1256: *Feyereghaz*, Gy. 1: 175 [Arad vm.]), *Fejéregyház 2.* (1297: *Feyerhyghaz*, Gy. 1: 506 [Békés vm.]), *Fejéregyház 3.* (1274> 340: *Feyreghaz*, Gy. 1: 856 [Csanád vm.]), *Félegyház 1.* 1346: *Feleghaz* (Cs. 2: 149, A. 4: 586 [Bács vm.]), ([1308–13]: *Felyghaz*, Gy. 1: 617 [Bihar vm.]), *Fűregyház* (1326/327/380: *Furreghaz*, Gy. 1: 506 [Békés vm.]), *Hegyesegyház* (1339: *Hegeseghaz*, Gy. 1: 858 [Csanád vm.]), *Hímesegeyház* (1326: *Hymesighaz*, Gy. 1: 503, Cs. 1: 652 [Békés vm.]), *Hódegyház* (1274>340: *Hodighaaz*, Gy. 1: 858 [Csanád vm.]), *Kerekegyház 1.* (1343/377: *Kerekeghaz*, Gy. 1: 179 [Arad vm.]), *Kerekegyház 2.* (+1093/404: *Kerekyghaz*, DHA. 294 [Baranya vm.]), *Kerekegyház 3.* (1328: *Gerekyghaaz*, Gy. 1: 632 [Bihar vm.]), *Kocsegyház* (+1256: *Kucheghaz*, Gy. 1: 861 [Csanás vm.]), *Ludasegyház* (1335: *Ludasyghaz*, Gy. 1: 723 [Bodrog vm.]), *Nagydorogfélegyház* ([1291–94]: *Nogdurugfeleghaz*, Gy. 1: 617 [Bihar vm.]), *Olaszegyház* (1221/550: *Vlozyghaz*, Gy. 1: 796 [Borsod vm.]), *Pusztageyház* (1335: *Pusta-Ighaz~Pustaighaz*, Gy. 1: 726 [Bodrog vm.]), *Varsányegyház* ([1321]>381>448/ XV.: *Wassaneghaz*, Gy. 1: 515 [Békés vm.]), *Veresegeyház 1.* (1331: *Wereseghaz*, Gy. 1: 187, Z. 2: 244 [Arad vm.]), *Veresegeyház 2.* (1333–5/ PR.: *Wereseghaz ~ Weresheghaz*, Gy. 1: 877 [Csanád vm.]); **egyháza:** *Bátordegyháza* (1340: *Batureghaza ~ Baturheghaza*, Gy. 1: 710 [Bodrog vm.]), *Bátoregyháza* (1341: *Baturdeghaza*, Gy. 1: 710 [Bodrog vm.]), *Botanyaegyháza* (1340: *Bothanyaeghaza*, Gy. 1: 848 [Csanád vm.]), *Bükedegyháza* (1341: *Bukedeghaza*, Gy. 1: 714 [Bodrog vm.]), *Dorogegyháza* (1338: *Dorugeghaza*, J. 241, Z. 1: 530 [Bihar vm.]), *Mátyusegyháza* (1341: *Matyuseghaza*, Gy. 1: 724

[Bodrog vm.]), *Rendesegyháza* (1341: *Renduseghaza*, Gy. 1: 713 [Bodrog vm.]), *Szemeegyháza* (+1256: *Zemeeghaza*, Gy. 1: 870 [Csanád vm.]), *Szentmihályegyháza* ([1321]>381>448/XV.: *Zentmihaleghaza*, Gy. 1: 514 [Békés vm.]), *Tökörceborsódegyháza* (*1341: *Tuturuchborsodeghaza*, Gy. 1: 731 [Bodrog vm.]).

Egyes, másodlagos névalakokban a helynévi utótag névelemeként találjuk meg a fenti példákban az *egyház* lexémát: pl. *Nagydorogfélegyház* ([1291–94]: *Nogdurugfeleghez*, Gy. 1: 617 [Bihar vm.]), *Tökörceborsódegyháza* (*1341: *Tuturuchborsodeghaza*, Gy. 1: 731 [Bodrog vm.]).

3.2. *falu*

A TESz., az EWUng., a SzófSz., a MSzFgrE. és az EtSzt. egyaránt valószínűnek tartja, hogy a *falu* lexéma ősi ugor vagy finnugor kori szó. KÁZMÉR MIKLÓS monográfiájában erre megerősítést kapunk, ő is hangsúlyozza ugyanis, hogy a *falu* egyike a legrégebbi egyeztetéseknek. Ugor (esetleg finnugor) eredetét GYARMATHITól kezdve vallják, ugyanis rokonyelvi megfelelői is megtalálhatók (KÁZMÉR 1970: 22).

A vogulban *пáβл* 'falu', az osztjákban *пūγәл* '<osztják típusú> falu', a finnben *palva-* (helynevekben): *Palvala* falu Sysmäben, *Palvajärvi* két tó Heimola egyházasfaluban, a karjalaiban *palvi* 'lakóhely' alakokban és jelentésekben adható meg. Az ugor és (finnugor ?) alapalakját a TESz. és az EWUng. **palyz* formában adja meg, az EtSzt. a szó alapalakjának pedig a **palyz* vagy **palz-γz* 'falu' alakot és jelentést adja meg. A **γ* és **β* alapnyelvi névszóképző lehet, amelyek a magyarban a szóvégi *ú>u*, az utóbbi a relatív töben megmaradt *i* képzőknek feleltethetőek meg (EtSzt. 2006: 198).

Jelentését tekintve a TESz.-ben az található, hogy elsődlegesen, eredetileg települést jelentett, és a település lakosságára vonatkoztatása érintkezéssel alapuló névátvitellel magyarázható. A második jelentés, amely 'vár, erődítmény', azért alakulhatott ki, mert a csoportos emberi települések várak, erődítmények környékén létesültek, illetőleg azért, mert a puszta területtel szemben a beépítettség már bizonyos védelmi szerepet is jelenthetett. A harmadik jelentés, amely 'földbirtok, egy falut kitevő ingatlan' pedig a hűbéri birtokviszonyból vezethető le (TESz. 836-837).

KÁZMÉR azt hangsúlyozza, hogy a rokonnyelvi adatok kivétel nélkül 'falu' jellegűek, illetőleg valamilyen település jelölői, ennek alapján joggal állíthatjuk azt, hogy a lexémát az ugor (esetleg finnugor) korban valamilyen településforma megnevezésére használták (KÁZMÉR 1970: 23.).

KÁZMÉR a Tájszótáraink *falu* lexémánk meghatározására is kitér, s megállapította, hogy a szótárak szerint a nyelvjárásokban is mindenütt 'Dorf', azaz falu megnevezése áll. A monográfiában felmerül a 'castrum', 'castellum' jelentése is, ez arra utalna, hogy a lexéma még valamilyen megerősített települést, valamiféle erősséget is jelenthetett, de ez nem igazolt.

KÁZMÉR megjegyzi, hogy az állandó települések, majd a későbbi magánbirtokok kialakulásával *falu* jelentése tulajdonképpen két irányba változott és teljesedett ki. Ezen kétirányú változás szerint egyrészt jelölhette a magános települést, másrészt pedig a birtokot is, de ezt csakis a magános és csoportos településsel együtt. A magános települések jelentését igazolja tulajdonképpen az a tény is, amely szerint a -*falva* típusú helynevek számos esetben változnak más, például -*háza*, -*laka*, -*ülése* utótagúakká. A második jelentéstágulást pedig az támasztja alá, hogy a 'birtok (a településsel együtt)' jelentést a -*falu* ~ -*falva* változás váltja fel. Ezt a változást támogatja még a -*falva* ~ -*földe* ingadozás is a helynevekben (KÁZMÉR 1970: 24).

A középkorban a településeink JAKÓ ZSIGMOND szerint csak a középkori szóhasználat mellett nevezhetők falunak, ugyanis ezek tulajdonképpen nem voltak mások, mint rokon nemesi családok kúriájából és néhány szolgájuk házából álló tanyaszerű telepek. S tulajdonképpen csak a 14-15. századra váltak faluvá vagy olvadtak bele a szomszédjukba (KÁZMÉR 1970: 24).

Mivel a továbbiakban a korpuszom helyneveinek típizálását kívánom megadni, fontosnak tartom megjegyezni, hogy KÁZMÉR a monográfiában kijelenti, hogy a *falu* földrajzi köznévnél helynévi alkalmazása nyelvünkben más nyelvektől függetlenül alakult ki, megfelelője azonban számos idegen nyelvben megtalálható pl. németben -*dorf*, a franciában -*ville*, a finnben -*kylä* (lásd még KÁZMÉR 1970: 22).

Helynevekben való előfordulás: a) önállóan: – ; b) képzővel: c) összetétel előtagjaként: – ; d) összetétel utótagjaként: **falu**: *Felfalu* (1329/520: *Felfolu*, Gy. 1: 440, 465 [Bars vm.]), *Felfalu* ~ *Félfalu* (1314: *Felfolu*, Gy. 1: 302 [Baranya vm.]),

Kisfalu 1. (1268.: *Kysfolu*, Gy. 1: 782 [Borsod vm.]), *Kisfalu 2.* (+1247/+284//572: *Kysfalw ~ Kyusfalw*, Gy. 1: 861 [Csanád vm.]), *Mikolafalu* (1075/+124/+217: *Mikolafalu*, DHA. 215, Gy. 1: 462 [Bars vm.]), *Németfalu* (1317: *Nemutfolu*, Gy. 1: 151 [Abaúj vm.]), *Nagyfalu 1.* (1268: *Nogfalu*, ÁÚO. 11: 575, Cs. 2: 463, Kázmér, Falu 138 [Baranya vm.]), *Nagyfalu 2.* (+1243/344: *Nogfolu*, Gy. 1: 562), *Nagyfalu 3.* (1338: *Nogfolu*, Gy. 1: 646 [Bihar vm.]), *Nagyfalu 4.* (1333–5/PR.: *Nogfolu ~ Noglolu* [-*folu*], Gy. 1: 865 [Csanád vm.]), *Rétifalu* (1289/374: *Retyfolu*, Gy. 1: 373 [Baranya vm.]), *Sárófalu* (1075/+124/+217: *Saroufalu*, DHA. 215, Gy. 1: 471 [Bars vm.]), *Tótfalu 1.* (1334: *Tothfolu*, Gy. 1: 242 [Bács vm.]), *Tótfalu 2.* (1294: *Touthfolu*, Gy. 1: 396 [Baranya vm.]), *Tótfalu 3.* (1341>424: *Thothfalw*, Gy. 1: 396 [Baranya vm.]), *Tótfalu 4.* (1330: *Tothfolu*, Gy. 1: 396 [Baranya vm.]), *Tótfalu 5.* (1349: *Thotfalw*, J. 369, ComBih. 328), *Székfalu* (1332–5/PR.: *Zekfolw*, Gy. 1: 147 [Abaúj vm.]), *Újfalva 1.* (1317: *Vyfolu*, Gy. 1: 153 [Abaúj vm.]), *Újfalva 2.* (1317: *Vyfolu*, Gy. 1: 151 [Abaúj vm.]), *Újfalva 3.* (1321: *Vifalu ~ Wyfalu*, Gy. 1: 153 [Abaúj vm.]), *Újfalva 4.* (1322: *Wyfolu*, Gy. 1: 153 [Abaúj vm.]), *Újfalva 5.* ([1330 k.]: *Wyfolu*, Gy. 1: 153 [Abaúj vm.]), *Újfalva 6.* (1334: *Wyfolu*, Gy. 1: 242 [Bács vm.]), *Újfalva 7.* (1320: *Wyfalw*, Cs. 2: 533 [Baranya vm.]), *Újfalva 8.* (1323: *Vyfolu*, Gy. 1: 398 [Baranya vm.]), *Újfalva 9.* (1328: *Wyfolu*, Gy. 1: 334 [Baranya vm.]), *Újfalva 10.* (1331: *Vyfalv*, Gy. 1: 482 [Bars vm.]), *Újfalva 11.* (1348: *Wyfalu*, ComBars. 81, H. 1: 200–3, A. 5: 169–71 [Bars vm.]), *Újfalva 12.* (1453/456: *Wyfalu* Gy. 1: 565), *Újfalva 13.* (1374/500: *Wyfalu* Kázmér, Falu 149 [Bihar vm.]), *Újfalva 14.* (1373: *Wyfalu*, J. 373, Kázmér, Falu 149 [Bihar vm.]), *Újfalva 15.* (1230: *Huyfolu*, Gy. 1: 875 [Csanád vm.]); **falva**: *Abafalva* (1345: *Abafalua*, BorsOkl. 265 [Borsod vm.]), *Ábrány ~ Ábrahámfalva* (1292> XIX.?: *Abrahámfalva*, Gy. 1: 751 [Borsod vm.]), *Apátfalva* (1338: *Apathfalva*, Cs. 1: 168, Kázmér, Falu 268 [Borsod vm.]), *Asszonyfalva 1.* (1307: *Azunfalua*, Gy. 1: 707–8 [Bodrog vm.]), *Asszonyfalva 2.* (1337: *Azunfalwa ~ Azunfalua*, Gy. 1: 708, Z. 1: 523, 567 [Bodrog vm.]), *Asszonyfalva 3.* (*1198 P./PR.: *do~c* Gy. 1: 708 [Bodrog vm.]), *Avfalva* (1330: *Aufolua*, Gy. 1: 274 [Baranya vm.]), *Bácsfalva* (1348: *Bachfolua*, Cs. 2: 469, Z. 2: 328, Kázmér, Falu 253 ~ *Bathfolua*, Z. 2: 329 [Baranya vm.]), *Bajnokfalva* (+1289/291: *Boynukfolua*, Gy. 1: 276 [Baranya vm.]), *Balázsfalva* (1349: *Balasefalua*, Z. 2: 379–80, Cs. 2: 470, Kázmér, Falu 294

[Baranya vm.]), *Bánfalva* (*1289/291: Baanfolua, Gy. 1: 278 [Baranya vm.]), *Barkfalva* (1289/291: Borkfolua, Gy. 1: 281 [Baranya vm.]), *Bátorfalva* (1334: Bátorfalva [modernizált alak], Iványi 1: 31, Kázmér, Falu 185 [Bács vm.]), *Bélifalva* (1333: Belifol[va], EH. 110 [Bihar vm.]), *Benedekfalva* (129[3]: Benedukfolua, RegArp. 3946 [Baranya vm.]), *Boldoganyafalva* (1332–5/PR.: Boduganafolua, Gy. 1: 288 [Baranya vm.]), *Boldogasszonyfalva 1.* (1332–5/PR.: Bodughassunfolua, Gy. 1: 288 [Baranya vm.]), *Boldogasszonyfalva 2.* (1330: Bodukazunfolua, Gy. 1: 288 [Baranya vm.]), *Boldogasszonyfalva 3.* (1443: Boldogazonfalwa, J. 218, Mező, Templ. 206 [Bihar vm.]), *Boldogasszonyfalva 4.* (1443: Boldogazonfalwa, Mező, Templ. 206, Z. 9: 50 [Bihar vm.]), *Boldogasszonyfalva 5.* (*1289/374: Bodunghazunfolua, Gy. 1: 708 [Bodrog vm.]), *Boldogasszonyfalva 6.* (+1285/572: Bodugazzunffalwa, Gy. 1: 849 [Csanád vm.]), *Botfalva* ([1316–42]>368: Bathfalua, Gy. 1: 827), *Bökényfalva* (1333–5/PR.: Bubenfolua [: *Buken*], Gy. 1: 850 [Csanád vm.]), *(Butur)falva* (1334: Buturfalua, Gy. 1: 215 [Bács vm.]), *Csányfalva* (1324: Chanfolua, ~ Chafoluua ~ Chafolua, Gy. 1: 292 [Baranya vm.]), *Csépánfalva 1.* (1289/374: Chepanfolua, Gy. 1: 294), *Csépánfalva 2.* (*1341: Chapanfalva A. 4: 130 [Baranya vm.]), *Csere(s)falva* (1350: Chereufalva, Cs. 2: 146 [Baranya vm.]), *Damásfalva* (1350: Damasafalwa, Cs. 1: 764, A. 5: 363, Kázmér, Falu 195 [Arad vm.]), *Derzsfalva* (1339: Dersfolua, Gy. 1: 299 [Baranya vm.]), *Ellésfalva* (1326>349: Ellesfalua, Gy. 1: 175, 177 [Arad vm.]), *Erdőfalva* (1272>344: Erdeufalua, Gy. 1: 77 [ABAÚJ VM.]), *Fenekfalva* (1339: Fenekfolua, Gy. 1: 299 [Baranya vm.]), *Gégfalva* (1311: Geegfalua, Gy. 1: 305 [Baranya vm.]), *Giroltfalva* (1333–4/PR.: Gerlochfalua, Gy. 1: 177 [Arad vm.]), *Harsányfalva* (1313: Harsaanfolwa, Gy. 1: 313 [Baranya vm.]), *(H)ellősfalva* (1305/320>372/746: Chelley, Gy. 1: 315 [Baranya vm.]), *Ibafalva* (1333: Ibafalva, Kázmér, Falu 259, F. 8/7: 253 [Baranya vm.]), *Jakabfalva* (1341/342/353: Jacabfolwa, Str. 3: 409, Iványi 4: 22, 50 [Bács vm.]), *Jákófalva* (1299/XIV.: Jakowfalua, Gy. 1: 778 [Borsod vm.]), *Kácsfalva* (1323: Kachfolua, Gy. 1: 321, Z. 2: 288, 290 [Baranya vm.]), *Karácson(y)falva* (+1237/[1237–42]: Karachenfolwa, Gy. 1: 779 [Borsod vm.]), *Kelemenfalva* (1346: Kelemenfolwa, Cs. 2: 495, A. 4: 642, Kázmér, Falu 214 [Baranya vm.]), *Lázárfalva* (1334: Lazarfolua, Gy. 1: 226 [Bács vm.]), *Lengyelfalva*

(1335/339: *Lengenfalua* ~ *Lengenfolua*, Gy. 1: 117 [Abaúj vm.]), *Makófalva 1.* (1313: *Mokoufolua*, Gy. 1: 338 [Baranya vm.]), *Makófalva 2.* (1299: *Makofolua*, Gy. 1: 863 [Csanád vm.]), *Malomfalva* (1339: *Molumfolua*, Cs. 2: 505, H. 3: 139), *Marcelfalva* (1332–5/PR.: *Marcelfolua* ~ *Marcelfulud*, Gy. 1: 117 [Abaúj vm.]), *Márkfalva* (1332/437: *Markfalwa*, Gy. 1: 338–9 [Baranya vm.]), *Martonfalva* ([1292–97]: *Mortunfolua*, Gy. 1: 339 [Baranya vm.]), *Miklósfalva* (1329/406: *Michlofalwa*, Gy. 1: 153 [Abaúj vm.]), *Mikófalva* ([1235–70]>301/509: *Mykofalwa*, EO. 1: 305, 323, 462, Gy. 1: 831), *Nádéfalva* (1340: *Nadefolua*, Str. 3: 540–1, ComBars. 68, Kázmér, Falu 228 [Bars vm.]), *Nakfalva* (1330: *Nokfolua*, Gy. 1: 346 [Baranya vm.]), *Nánafalva* (1334: *Nanafolua*, Gy. 1: 296 [Baranya vm.]), *Olaszfalva* (1258/259: *Olaszfalua*, Gy. 1: 363 [Baranya vm.]), *Orosfalva* (1289/291: *Wrosfolua*, Gy. 1: 354 [Baranya vm.]), *Pálfalva* (1320/358: *Paulfolua*, Gy. 1: 798 [Borsod vm.]), *Péntekfalva* (1289/291: *Pentekfolua*, Gy. 1: 367 [Baranya vm.]), *Peretinfalva* (1327/335: *Perehtynfolua*, Gy. 1: 229 [Bács vm.]), *Petefalva* (1327/335: *Pethefolua* [vagy *Pechefolua*], Gy. 1: 230 [Bács vm.]), *Péterfalva* (1289/374: *Peturfolua*, Gy. 1: 370 [Baranya vm.]), *Petresfalva* ([1311–13]: *Petresfolua*, Gy. 1: 562), *Pot* ~ *Patfalva* (1334/ PR.: *Pothfalua*, Gy. 1: 847 [Csanád vm.]), *Raclófalva* (129[3]: *Radzlofolwa*, RegArp. 3946 [Baranya vm.]), *Rádfalva* (1337: *Raadfolua*, Cs. 2: 518, A. 3: 425, 4: 218, Kázmér, Falu 265, 291 [Baranya vm.]), *Szárarafalva* (1333–5/PR.: *Zarafolua*, Gy. 1: 870 [Csanád vm.]), *Szentmihályfalva* (1330: *Scentmihalfolua*, Gy. 1: 391 [Baranya vm.]), *Szinyefalva* (1262/311: *Scinefalva*, RegArp. 1312, Kázmér, Falu 293 [Abaúj vm.]), *Szomorfalva* (1191 [f: 1251]: *Scumurfolua*, Gy. 1: 393 [Baranya vm.]), *Tegefalva* (1263/466/476: *Thegefalwa*, Gy. 1: 240 [Bécs vm.]), *Tésényfalva* (1346: *Tesenfolwa*, Cs. 2: 530, A. 4: 642 [Baranya vm.]), *Ütefalva* (1328: *Vtehfolua*, Gy. 1: 243 [Bács vm.]), *Vo(s)zfalva* (1319/320: *Vozfolwa*, Gy. 1: 631 [Bihar vm.]).

A *falva* lexéma esetében speciális esetekről is beszélhetünk, ugyanis számos *Kisfalud* helynévvel találkozunk a korpuszban, amelyek kétrészes helynevek és utótagjukban *-d* képző járul a *falva* lexémához: *Kisfalud 1.* (1297: *Kysfolud*, Gy. 1: 113 [Abaúj vm.]), *Kisfalud 2.* (1227/443: *Kysfolud*, Gy. 1: 327 [Baranya vm.]), *Kisfalud 3.* (+1214/334: *Cusfoloud*, Gy. 1: 634 [Bihar vm.]), *Kisfalud 4.* (1327>354,

: *Kysfalud*, Gy. 1: 782 [Borsod vm.]), *Kisfalud* 5. (1332–5/PR.: *Kisfolud* ~ *Kyzfalud*, Gy. 1: 782 [Borsod vm.]), *Kisfalud* 6. (+1256: *Kysfalud*, Gy. 1: 861 [Csanád vm.]).

3.3. föld

Az etimológiai szótárak a magyar *föld* lexéma eredetét bizonytalannak vélik. Szinte minden egyes etimológiai szótárban származékszóként tüntetik fel, amelynek alapszava a *föl* ~ *fel* 'valaminek a felső része, fölseje, teteje', s úgy vélik, hogy ebből a főnévből keletkezett *-d* névszóképzővel. Végződésének, tehát a *-d* névszóképzőnek eredetileg kicsinyítő-becéző funkciója volt, majd ez később személy- és helynévképzőként, illetve nagyító képzőként használatos (TESz., EWUng.). E magyarázatnak hang- és alaktani akadályai nincsenek, fő jelentéstani nehézsége viszont az, hogy a *föld* szó a tudatban nem annyira a 'felső rész' jelentéséhez, mint inkább az 'alsó, alapszav, ami alul van' jelentéséhez kapcsolódik (TESz., EWUng., EtSzt.)

A *föld* lexéma magyarázatára az EWUng.-ban és a SzófSz.-ben is azonos megállapításokkal találkozunk, mint a fent említett etimológiai szótárakban. A SzófSz. mindezek mellett utalást tesz még arra is, hogy a lexémának a német *feld* 'mező' főnévvel való rokonítása hangtani és jelentéstani szempontból is kétségbe vonható.

A TESz. és az EWUng. szerint a szó eredeti jelentése az első jelentése, tehát a 'felső rész' lehetett. Bár itt is utalnak arra, hogy nehéz a jelentését meghatározni, hiszen a köztudatban ezen lexéma jelentése inkább 'alsó rész' szemantikai tartalommal kapcsolható össze.

A lexéma többi jelentéséről azt mondják, hogy azok névátvitellel keletkeztek. A lexéma jelentéstani fejlődésének hatására a TESz.-ben, az EWUng.-ban és az EtSzt.-ben azt olvashatjuk, hogy a latin *terra* 'föld mint anyag és elem', 'szárazföld', 'szilárd', 'talaj', 'ország', 'tartomány', 'égitest', az angol *earth* 'a föld mint égitest', 'szárazföld', 'talaj', 'szántóföld' és a német *Erde* 'földgolyó', 'földfelszín', 'talaj', 'szántóföld', 'a világ, amelyben élünk' szavak jelentései voltak nagy hatással.

A *föld* lexéma a 12. században 'égitestünk burka, mint anyag, Erde' jelentéssel bírt. A 13. században 'megművelt mezőgazdasági terület, Acker' jelentett. A 14.

században 'égitest, amelyen élünk', 'talpalatti felület, amelyen élünk, Boden', valamint 'földrajzi terület, Land' értelemben találkozunk a lexémával. A 15. századra megjelenik a 'szárazföld, Festland' jelentése is. A 19. században pedig teljes kibővüléssel találkozhatunk, amely szerint a lexéma jelölhetett 'kelme alapszínét, Grundfarbe eines Kleidestoffes' vagy 'valaminek az alapját, Grund' (TESz., EWUng.).

Helynevekben a következő pozíciókban található meg az Árpád-kor időszakában: a) önállóan: *Föld* (1323/572: *Feold ~ Pheld*, Gy. 1: 618 [Bihar vm.]) b) képzővel: – c) összetétel előtagjaként inkább anyagnévi értelemben találjuk meg: *Földvár 1.* (1093/[1190]>338 *Feldwar*, Gy. 1: 302 [Baranya vm.]), *Földvár 2.* (1338: *Feldwar*, Benkő, NT. 130, A. 3: 485 [Baranya vm.]), *Földvár 3.* (1334: *Feldwar*, Gy. 1: 763 [Borsod vm.]), *Földvár 4.* (1343: *Feldwar*, Gy. 1: 176, [Arad vm.]), *Földvár 5.* (1316>418: *Ffeldwar*, Gy. 1: 219 [Bács vm.]), *Földvár 6.* (1330: *Feulduar*, Gy. 1: 219 [Bács vm.]), *Földvár 7.* (1308: *Feldwar*, Gy. 1: 219 Bács vm.), *Földvár 8.* (1317> 413: *Felduar*, Gy. 1: 302 [Baranya vm.]), d) összetétel utótagjaként azonban ugyancsak a legjellegzetesebb valamennyi pozíció közül. A *föld* lexéma jelölt és jeletlen alakjaiban egyaránt szerepel az összetétel utótagjaként. **föld:** *Csépánföld* (1321>402: *Chepanfuld*, Gy. 1: 537 [Bereg vm.]), *Hosszúföld* 1330: *Huzyufeuld*, Gy. 1: 428 [Bars vm.]), *Lipótföld* (1344: *Lypolthfeld*, Cs. 2: 204 [Bodrog vm.]); **földe:** *Apátifölde* (1329/330/407: *Apatifeulde*, Gy. 1: 158 [Abaúj vm.]), *Bakótfölde* (1323: *Bokoufoldu*, Gy. 1: 276 [Baranya vm.]), *Baladfölde* (1316/418: *Baladfeldew*, Gy. 1: 213 [Bács vm.]), *Balázséfölde* (1338: *Balasefelde*, Cs. 2: 470 [Baranya vm.]), *Batafölde* 1331: (*Bathafeulde*, Gy. 1: 435 [Bars vm.]), *Bedesfölde* (1332: *Bedesfolde ~ Bedesfeulde*, Gy. 1: 755 [Borsod vm.]), *Bitakunpéterfölde* (1346: *Bytakunpeturfeulde*, Cs. 2: 473, A. 4: 641 [Baranya vm.]), *Bodótfölde* (1327/370: *Bodoufelde*, Gy. 1: 69 [Abaúj vm.]), *Boskfölde* (1280>413: *Boskfelde*, Gy. 1: 763 [Borsod vm.]), *Csépánfölde* (+?1248>393: *Chepanfelde*, Gy. 1: 537 [Bereg vm.]), *Csikfölde* (1342: *Chykfeulde*, A. 4: 238 [Abaúj vm.]), *Demefölde* ([1307]: *Demefelde*, Gy. 1: 136 [Abaúj vm.]), *Fülöpfölde* (1341: *Fylipfulde*, Cs. 2: 483 [Baranya vm.]), *Franceusfölde* (1296/346/408: *Franchiseusfeldy*, Gy. 1: 303 [Baranya vm.]), *Gácsmihályfölde* (1330: *Gachmihalfelude*, Gy. 1: 304 [Baranya vm.]),

Gatafölde (1294: *Gothafelde*, Gy. 1: 85 [Abaúj vm.]), *Gibártfölde* (1313: *Gyubarthfewlde*, Gy. 1: 309 [Baranya vm.]), *Gyárfásfölde* (1307/315/327: *Geruasfelde*, Gy. 1: 90 [Abaúj vm.]), *Jakabfölde* (1322/354: *Jacabfewlde*, Gy. 1: 239 [Bács vm.]), *Kán(y)ásfölde* 1270/272: *Kanasfeldy*, (Gy. 1: 101 [Abaúj vm.]), *Lőrincfölde* (1329/406: *Leurenthfelde*, Gy. 1: 752 [Borsod vm.]), *Mátyusfölde* (1323: *Matyusfeulde* ~ *Mathyusfeulde*, BorsOkl. 168, EgriEgyhLev. 33 [Borsod vm.]), *Mocsfölde* (1307/315/327: *Mochfelde*, Gy. 1: 120 [Abaúj vm.]), *Padárfölde* (1329/330/407: *Padarfelde* ~ *Padar feulde*, Gy. 1: 127 [Abaúj vm.]), *Poszephfölde* (1329/416: *Pozpehfelde*, Gy. 1: 133 [Abaúj vm.]), *Rásfölde* (1270: *Raasfelde*, Gy. 1: 134 [Abaúj vm.]), *Románfölde* (1326: *Romanfolde* ~ *Rumanfeuldy*, Gy. 1: 373 [Baranya vm.]), *Sálfölde* (1298: *Saulfelde* ~ *Saulfolde*, Gy. 1: 374 [Baranya vm.]), *Simókfölde* (1323/470: *Symokfelde*, Gy. 1: 803 [Borsod vm.]); *Szőlősjakabfölde* (1320/322: *Zeulos Jacabfolde*, Gy. 1: 239 [Bács vm.]).

Különleges ebből a szempontból a *Földespéterfölde* (1339: *Fuldespeturfulde*, Str. 3: 342–3 [Bars vm.]) településnév szerkezete, esetében ugyanis a *-föld* lexéma a település nevében kétszer fordul elő. Utótagként 'település' jelentéssel bír, az előtagban azonban *-s* melléknévképzős alakjában a *Péter* személynév jelzőjeként áll.

3.4. ház

A magyar *ház* szavunk ősi örökség a finnugor korból. Összevetendő a rokonyelvek 'ház' jelentésű szavával, ugyanis a finnugor nyelvek szinte mindegyikében megtalálható a magyar *ház* szavunk megfelelője. Az osztják *kat* 'ház', a zürjénben *ker-ka* 'ház, lakóház, szoba' (*ker* 'gerenda'), *ker-ku* 'ház', a votjákban *kor-ka* 'ház' (*kor* 'gerenda'), a cseremiszből *kùðä* 'cseremiszi nyári konyha', a finnben *kota* 'konyha, főzőház', az észtenben *koda* 'ház, épület, nyári konyha', a lappban *goatte* 'sátor' megfelelőit találjuk meg. Hasonló véleményt fogalmaz meg a SzófSz., illetve az EWUng. és az EtSzt. is. A TESz., az EWUng. és az EtSzt. szerint a szó alapalakja a **kota* 'sátor, konyha, ház'. Az MSzFgrE. is ezt az alapalakot erősíti meg.

A *ház* eredetileg fakéregből, állati bőrből készített sátrófélét vagy földkonyhót jelenthetett (TESz., EtSzt., EWUng., MSzFgrE. II.). A 12. századra az első

jelentésének a 'lakhely, tartózkodási hely' adható meg. A 13. századra pedig kialakul a második jelentése, ami 'lakóház'-at jelöl. Itt viszont meg kell említeni azt, hogy a különböző jelentések kialakulására hatással volt a latin *domus* 'ház, család lakóhelye, tartózkodási hely, haza, hon, háznép, család, háztartás' és a német *Haus* 'ház, otthon, háztartás, háznép, család, nemzetség, uralkodóház, kereskedőház, cég, országház, képviselőház, színházi nézőtér, állat oduja, tok, hüvely, védődoboz' főnév.

Helynevekben a következő pozíciókban található meg az Árpád-kor időszakában: a) önállóan: –, b) képzővel: –, c) összetétel előtagjaként az első névrész névelemként megtalálható a *Tízházszenmárton* (1346: *Tyzhazscenmartun*, Cs. 2: 211, Z. 2: 227 [Bodrog vm.]) névformában. A *ház* lexéma a helynevek vizsgálata során szinte kizárólagosan az összetételek utótagjaként, jelölt és jelöletlen alakokban tűnik fel a településnevekben: **ház:** *Hímesház* (1332–5/PR.: *Hymishaz*, Gy. 1: 318 [Baranya vm.]), *Százház* (1330: *Zazhaz*, Gy. 1: 870 [Csanád vm.]); **háza:** *Apróhalomháza* ([1321]>381>448/XV.: *Aprohalmháza*, Gy. 1: 502 [Békés vm.]), *Benkeháza* (1357: *Benkehaza*, J. 210, A. 6: 582 [Bihar vm.]), *Boldogasszonyháza* (+1256: *Bodugazunháza*, Gy. 1: 849 [Csanád vm.]), *Flóriaháza* (1341/342//XVIII.: *Floriaháza*, Gy. 1: 539 [Bereg vm.]), *Fülöpháza* (1411: *Philiphaza*, J. 243 [Bihar vm.]), *Giroltháza* (1333–4/PR.: *Gerolthaza*, Gy. 1: 177 [Arad vm.]), *Gyakháza* (1347: *Gakhaza*, Gy. 1: 620 [Bihar vm.]), *Gyéresháza* (1327: *Gerewshaza*, J. 302 [Bihar vm.]), *Hencháza* (1342: *Henchhaza*, ComBih. 148, A. 4: 227 [Bihar vm.]), *Hollóháza* (1341: *Holloháza*, Cs. 1: 208, ComAbTorn. 40 [Abaúj vm.]), *Ivánháza* ([1077–95]>347: *Iuanháza*, DHA. 309, Gy. 1: 179 [Arad vm.]), *Ivankaháza* (1332–7/PR.: *Yohankahaza*, Gy. 1: 627 [Bihar vm.]), *Ivankabánháza* (1321: *Joankabanhaza*, Gy. 1: 597 [Bihar vm.]), *Kereszténykenézháza* (1340: *Kereztyenkenezhaza*, Gy. 1: 175 [Arad vm.]), *Kozmaháza* (1327: *Cozmahaza*, Gy. 1: 636 [Bihar vm.]), *Makszemháza* (1341/342//XVIII.: *Makszemháza*, Gy. 1: 541, DocVal. 90–1, Kiss L.:Rédei-Eml. 280 [Bereg vm.]), *Marcelháza* (1341: *Marcilhaza*, Gy. 1: 641 [Bihar vm.]), *Micskeháza* (1337: *Mykcheháza*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]) *Pukuskháza* (1341: *Pukuskhaza*, A. 4: 123 [Abaúj vm.]), *Szemlekháza* (1346: *Scemlukháza* ~ *Scemlekhaza*, Z. 2: 226–7 [Csanád vm.]), *Sztaniszlóháza* (1337: *Stanizlohaza*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]), *Velcsenéháza* (1311: *Velcheneháza*, Gy. 1: 155 [Abaúj vm.]).

3.5. lak

A TESz., az EWUng., az MSzFgrE. és az EtSzt., ősi, finnugor kori szónak véli. A finnben megfelelője a *lakka* 'födém, eresz, védőtető', az észtbén *lakk* 'tető, padlás'. Az alapnyelvi alak pedig nagy valószínűséggel a **lakka* 'födém, tető' lehetett. A szó eredeztetését viszont némileg bizonytalanná teszi az a tény, hogy a finn és az észti nyelv távoli rokoktságban van a magyarral. A lexéma viszont már az ősmagyarban is igei és főnévi jelentést egyszerre hordozó igenévszó lehetett, melynek igei folytatása a *lakik* 'él, huzamosan tartózkodik valahol'. A magyarban a szó feltehetőleg igenkorán igenévszó jellegűvé vált. A névszói használat a nyelvemlékes korban az igeinél kevésbé eleven. (MSzFgrE.) A SzófSz. az előbbiekkal ellentétben bizonytalan eredetű igenévszótőnek tekinti, és nemcsak a finn *lakka* 'eresz, szín' alakkal és jelentéssel, hanem a vogul *loka* 'kunyó' alakkal és jelentéssel is összevetendőnek tartja.

Az MSzFgrE. szerint a finnugor kori jelentése a szónak 'fedél, tető, eresz, védőfedél'

A *lak* első jelentése 'az a hely, ahol valakinek az otthona, állandó szállása van' amely főképpen helynevekben volt meg. A szó második jelentése 'különálló, kis lakóház', amelynek köznévként való használata későbbi felújítás eredménye (vö. TESz., EWUng.). A két jelentés közül az első volt az eredeti és máig ez a jelentősebb. (TESz., EWUng.)

Helynevekben való előfordulás: a) önállóan: *Lak 1.* 'település középső részén Kémes mellett' (*[1177]/500 k.: *Sok* [: *Lok?*], Gy. 1: 334 [Baranya vm.]), *Lak 2.* (1296: *Loc* ~ *Lok*, Gy. 1: 334 [Baranya vm.]), *Lak 3.* (1296/324: *Look*, Gy. 1: 334 [Baranya vm.]), *Lak 4.* (1327: *Look*, Gy. 1: 334 [Baranya vm.]), *Lak 5.* (1320: *Lak*, Z. 2: 262 [Bodrog vm.]), *Lak 6.* (1222/550: *Loch*, Gy. 1: 784 [Borsod vm.]); b) képzővel:–; bb) egyrészes településnevek második névelemeként: *Baromlak 1.* (1327/469: *Boromlak*, Gy. 1: 598 [Bihar vm.]), *Baromlak 2.* (+1247/+248//572: *Boromlak* ~ *Barumlak*, Gy. 1: 847 [Csanád vm.]), *Baromlak 3.* (1247>340: *Boromlok*, Gy. 1: 847 [Csanád vm.]), c) összetétel előtagjaként: *Lakcsát* (+1237/[1237–42]: *Lockath*, Gy. 1: 765d) összetétel utótagjaként: **lak:** *Fellak*

([1308 k.]: *Fellok*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]), *Nagylak* (1313: *Noglok* Gy. 1: 865 [Csanád vm.]), *Szevlak* (1347: *Zuglok*, Cs. 2: 466, A. 5: 62, 280 [Baranya vm.]), *Széklak* ([1230]/231: *Scecloc*, Gy. 1: 233 [Bács vm.]), *Szentlak* (1273>377: *Zenthlak*, Gy. 1: 784 [Borsod vm.]), *Széplak 1.* 'település É-i részén Kassától DK-re, a Hernád bal partján' ([1200 k.]/1143-ra: *Ciploc*, Gy. 1: 145 [Abaúj vm.]), *Széplak 2.* ([1270–72]>358: *Zeplak*, Gy. 1: 671 [Bihar vm.]), *Széplak 3.* ([1291–94]: *Zeplak*, Gy. 1: 671 [Bihar vm.]), *Széplak 4.* (1232: *Sceploc*, Gy. 1: 872 [Csanád vm.]), *Tóslak* (+1237/[1237–42]: *Thovsloch*, Gy. 1: 813), *Újlak 1.* (1326>349: *Wylak*, Gy. 1: 177 [Arad vm.]), *Újlak 2.* 1192/372/ 425: *Vylac*, (Gy. 1: 242 [Bács vm.]), *Újlak 3.* (1313: *Vylak*, Gy. 1: 399 [Baranya vm.]), *Újlak 4.* (1320: *Wylok ~ Wylak*, Gy. 1: 399 [Baranya vm.]), *Újlak 5.* (1213/ 550: *Viloc*, Gy. 1: 679 [Bihar vm.]), *Újlak 6.* 'település É-i részén Debrecentől K-re' (1219/550: *Vylok*, Gy. 1: 679 [Bihar vm.]), *Újlak 7.* (+1283: *Wylak*, Gy. 1: 679–80 [Bihar vm.]), *Újlak 8.* ([1291–94]: *Vylak*, Gy. 1: 680 [Bihar vm.]), *Újlak 9.* ([1291–94]: *Vylak ~ Wylak* Gy. 1: 680 [Bihar vm.]), *Újlak 10.* (1310: *Ujlak* [modernizált alak lehet], J. 387 [Bihar vm.]), *Újlak 11.* (1332–7/PR.: *Vylak ~ Vylok ~ Wylok ~ Vilak ~ Vilok*, Gy. 1: 680 [Bihar vm.]), *Újlak 12.* (1231: *Wyloc*, Gy. 1: 875 [Csanád vm.]); **laka**: *Asszonylaka* (1238/377: *Assunluka*, Gy. 1: 172 [Arad vm.]), *Csemperlaka* ([1177]>405: *Chemperlaca*, Gy. 1: 174 [Arad vm.]), *Damjánlaka* (1337: *Domianloka*, A. 3: 331 [Baranya vm.]), *Demeterispánlaka* (1337: *Demeterispanlaka*, A. 3: 321 [Baranya vm.]), *Dezsőfiastefánlaka* (1337: *Deseufiastephanloka* A. 3: 331 [Baranya vm.]), *Emrehlaka* (1337: *Emrehloka*, A. 3: 331 [Baranya vm.]), *Fülöplaka* (1323/332: *Phyluplaka*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]), *Gregorvadalaka* (1337: *Gregorwadalaka*, A. 3: 331 [Baranya vm.]), *G(y)örényfiamárklaka* (1337: *Gywrynfiemarkloka*, A. 3: 331 [Baranya vm.]), *Györklaka* ([1291–94]: *Gyurklaka*, Gy. 1: 623, ComBih. 137, Bunyitai 2: 268 [Bihar vm.]), *Ipoltlaka* (1223>337: *Ipolthlaka*, Gy. 1: 302 [Baranya vm.]), *Itelaka* (1343>377: *Itelaka*, Gy. 1: 181 [Arad vm.]), *Izsólaka* (1322/338: *Ysowlaka*, Gy. 1: 692 [Bihar vm.]), *Mácsalaka* (1326>349: *Machalaka*, Gy. 1: 181 [Arad vm.]), *Máriáslaka* (1337: *Mariaslaka*, A. 3: 331 [Baranya vm.]), *Mikelaka* (1333–4/PR.: *Mekylak*, Gy. 1: 181 [Arad vm.]), *Muzsvánlaka* ([1177]/500 k: *Mwswanlaka*, Gy. 1: 344 [Baranya vm.]), *Pénteklaka* (1347: *Penteklaka*, Bánffy 1:

145 [Bihar vm.]), *Pósalaka 1.* ([1291–94]: *Posalaka*, Gy. 1: 655 [Bihar vm.]), *Pósalaka 2.* ([1291–94]: *Pousalaka*, Gy. 1: 655 [Bihar vm.]), *Simonlaka* (1272/419: *Symonlaka*, Gy. 1: 140 [Abaúj vm.]), *Vaffalaka* (1274>340: *Wafalaka*, Gy. 1: 875 [Csanád vm.]), *Zádorlaka* (1333–4/PR.: *Zadarlaka*, Gy. 1: 188 [Arad vm.]).

Találkozunk azonban olyan képzős *lak* lexémát tartalmazó helynévvel, amely kétrészes. Ebben az esetben a lexéma a kétrészes helynév utótagja, amelyhez *-(o)s* melléknévképző járul: *Kislakos* (1282/411: *Kyslacus* ~ *Kyslacus*, Gy. 1: 757 [Borsod vm.]).

3.6. *monostor*

A TESz. és az EWUng. két lehetőséget is kínál a *monostor* lexéma eredeztetésére. Az első lehetőség szerint a szó a latinból, a második lehetőség szerint pedig a németből származtatható. A latinban a *monisterium* 'kolostor', valamint a népi latin *monisterium* 'kolostor' (Wartburg: FEW. 6/3: 73), korai latin *monasteria* 'kolostor' alakokat adja meg. Itt viszont meg kell jegyezni, hogy a latin szó a görögből lett átvéve, gr. *μοναστήριον* 'kolostor'[tkp. 'hely a magános élethez'] (<: gr. *μονάζω* 'egyedül van, marad' <: gör. *μόνος* 'magányos, egyedüli'). A németből pedig a *Münster* 'székesegyház' kerülhetett be a magyar nyelvbe.

Az EtSzt. hasonlóan a TESz.-hez és az EWUng.-hoz a latin és német származtatását adja meg a szónak. A végső soron görögből átvett szó alapalakja valószínűleg *monasztérion* 'a magány helye, remeteség' főnévre vezethető vissza, amelyet a nyelvünk nem közvetlenül a görögből, hanem a latinból vett át (vö. TESz., EWUng.). A nyelvünk viszont a német hangalakot őrizte meg és a szó belseji *s* ejtése (sz helyett) a hazai latin kiejtést követi. (EtSzt.)

Helynevekben való előfordulás: a) önállóan: *Monostor 1.* (1333–5/PR.: *Monostor* ~ *Monustur*, Gy. 1: 181 [Arad vm.]), *Monostor 2.* (1333/PR.: *Monustur*, Gy. 1: 181 [Arad vm.]), *Monostor 3.* (1332–5/PR.: *Monustur*, Gy. 1: 343 [Baranya vm.]), *Monostor 4.* ([1308 k.]: *Monustur J.* 304 [Bihar vm.]), *Monostor 5.* (1332–7/PR.: *Monostur*, Gy. 1: 645 [Bihar vm.]), b) képzővel: – c) összetétel előtagjaként *-s* képzős melléknévi származékként találjuk meg: *Monostoroskanizsa* (1337: *Monusturuskanyisa*, Gy. 1: 860 [Csanád vm.]), d) összetétel utótagjaként: **monostor:**

Botmonostor (1320: *Bothmonostur*, Gy. 1: 709 [Bodrog vm.]); **monostora**: *Ábrány* ~ *Ábrahámmonostora* (1343: *Abrammonustura*, ComBih. 13–4, Kállay 1: 705 [Bihar vm.]), *Ajtonymonostora* (1315: *Ahton Monustura* ~ *Ahtonmonustura*, Gy. 1: 846 [Csanád vm.]), *Almásmonostora* ([1291–94]: *Almasmunustura*, Gy. 1: 593 [Bihar vm.]), *Botmonostora* ([1173–96]>412: *Bathmanostrá*, DHA. 95 [Bodrog vm.]), *Csótmonostora* (1341: *Choltmonustura*, Kar., Békés 2: 68 [Békés vm.]), *Ellésmonostora* (1306: *Elleusmonustura*, Gy. 1: 895 [Csongrád vm.]), *Gáborjánmonostora* (1271: *Gabrian Monustura*, Gy. 1: 618 [Bihar vm.]), *Gétmonostora* (1332: *Geethmonostura*, Cs. 2: 485, Z. 2: 363 [Baranya vm.]), *Gyerőmonostora* (+1275/XIX.: *Gewrumonostura*, EO. 1: 338 [Bihar vm.]), *Hodosmonostora* (1293: *Hudusmonostura*, Gy. 1: 178 [Arad vm.]), *Kanizsamonostora* (1340: *Kanysamunustura*, Gy. 1: 860 [Csanád vm.]), *Kenézmonostora* (+1247/+284//572: *Kenezeumunustura*, Gy. 1: 860), *Kétmonostora* (1349: *Kethmonustura*, Cs. 2: 485, Z. 2: 387), *Oroszlánmonostora* (+1247/+284//572: *Wruzlanmunustura*, Gy. 1: 865 [Csanád vm.]), *Oroszlánosmonostora* (1340: *Orozlanusmunustura*, Gy. 1: 865 [Csanád vm.]), *Pálmonostora* ([1258–70]>349: *Palmonustora*, Gy. 1: 898 [Csongrád vm.]), *Pétermonostora* (1258: *Peturmonustura*, Gy. 1: 899 [Csongrád vm.]), *Pordánymonostora* (+1247/+284//572: *Pradanmunustra*, Gy. 1: 867 [Csanád vm.]), *Szerepmonostora* (1322/338: *Scerepmunustura*, Gy. 1: 514 [Békés vm.]), *Szermonostora* (1318: *Zeermunustura*, Gy. 1: 904–5 [Csongrád vm.]), *Szólátmonostora* (1325: *Zolathmunustura*, Gy. 1: 645 [Bihar vm.]), *Ugramonostora* (1325: *Wgramonustra*, Gy. 1: 679).

3.7. telek

A TESz. és az EWUng. és az EtSzt. is származékszónak tekinti a *telek* lexémát. A TESz. és az EWUng. úgy véli, hogy a *telek* a *telik*, *tele*, *teljes* szavak nomenverbum jellegű *tel-* alapszavából *-k* névszóképzővel jött létre. Az EtSzt. tulajdonképpen szintén a *tel-* alapszóból vezeti le a szó származtatását, de a *tel* 'föld, talaj' jelentésű szó *-k* névszóképzővel ellátott alakjának véli. A szótárak kitérnek arra is, hogy a képző a tő igei változatához is hozzájárulhatott, valószínűbb viszont az, hogy denominális szerepű. Erre a rokonnyelvi példák mellett az is mutat, hogy a

magyarban néhány tulajdonnévi adat is alátámasztja ezt a feltevést. Vö. Csoktele helynév, amelynek jelentésbeli megfelelője a *tel / telek* (TESz.). Eredetét tekintve ismeretlen, a szó finnugor és a török származtatását kétségbe vonhatjuk, hiszen nincsen rá bizonyítékunk, és ezekkel való egyeztetése további vizsgálatot igényelne (TESz., EWUng.). A TESz. és az EWUng. megállapítását, mely szerint kétségbe vonható a török származtatás is, érdemes JAKAB cikkével (1957) összevetni, amelyről részletesebben a következőkben szólok. JAKAB ugyanis a török eredeztetésre teljes magyarázatot és indoklást ad. A SzófSz. a lexéma eredetét szintén bizonytalannak véli.

A *telek* elsődleges jelentéseként a 'földterület' adható meg. Másodlagos jelentése 'jószág, birtok, építkezésre alkalmas földbirtok'. A 13. században már megművelt földet; trágyás legelőrészt, trágyázott földrészt jelentett. A 14. sz.-ban jelölhetett műveletlen földterületet és bozótos helyet is (TESz., EWUng.). JAKAB LÁSZLÓ a lexémának eleinte két jelentését adja meg. Az elsődleges jelentés tulajdonképpen némi kiegészítéssel megegyezik a TESz., az EWUng. jelentésével, amely szerint a *telek* 'földrész, földterület és birtok' jelentésekben adható meg. A második jelentés pedig eltér a TESz. és az EWUng. meghatározásától, ugyanis 'kötél, szíj' jelentésben adja meg. Ezzel a jelentéssel tulajdonképpen a SzófSz.-ban is találkozunk. A SzófSz.-ban ugyanis azt az információt találhatjuk ezzel a lexemával kapcsolatban, hogy elsődleges jelentése 'földdarab' [1086/XIII. sz. OklSz.]. Itt viszont egy új jelentéssel is megismerkedünk, hiszen feltehetőleg azonosnak mondják a 'madzag, zsinór' jelentésű elavult *telek* főnévvel, mert a földet kötéllal, madzaggal mérték. A SzófSz. viszont nem fogadja el a finnugor *telek* 'madzag'-gal való egyeztetését. Jelentéséről az EtSzt. azt mondja, hogy eredetileg valamivel telített, tele lévő földet jelölhetett, erre vallhat a *telek* 'trágyázott föld' is.

JAKAB viszont megad egy harmadik jelentést is az első két jelentés mellé, amely tulajdonképpen az első két jelentés valamelyikéből alakulhatott ki, a harmadlagos jelentése a *telek* szavunknak 'trágya'. Ez a jelentés bár elég távol esik az első két jelentéstől, de a földterület jelentéséből fejlődött tovább. A jelentésváltozás folyamata így tehát a következőféleképpen adható meg: *szelet → terület →

jószág részére → trágya. Majd a továbbiakban a *telek* 'trágya' szóból képezték a *telekőz* 'trágyáz', *teleköl* '1. trágyáz, 2. ganajjal beken' kifejezéseket (1957: 84).

Az első két jelentés között nagy eltérés figyelhető meg, JAKAB cikkében mégis azt olvashatjuk, hogy BUDENZ egy tőből eredezteti őket, s pont a második jelentése miatt ajánlja BUDENZ a finnugor etimológiát. Itt megjegyzendő, hogy BUDENZ azért fogadja el a lexéma első jelentését, amely szerint a 'földrész, földterület és birtok', mert a telkeket kötéllel is szokták mérni, valamint a föld mérésére használt szerkezetet „telek(strick)”-nek nevezték, így elképzelhető az is, hogy a nevé az összetett szó első tagjából kaphatta (1957: 81-86).

JAKAB cikkében több nyelvészt is felsoroltat még, akiknek az elképzeléseik a *telek* lexémánk eredeztetéséről és jelentéséről igencsak eltérők. Ezek az elképzelések igazolhatóak, de ugyanakkor cáfolhatóak is. A következőkben ezeket kívánom ismertetni.

BÁRCZI elképzelhetőnek tartja FÁBIÁN véleményét, amelyről fentebb említést tettem, azaz a 'zsinór, madzag' jelentésű telek-ből fejlődött ki a 'terület' jelentésű *telek* szó (1957: 81-86). Ez az elképzelés helytálló lenne, ha nem lenne 1095-ből már adatunk a *telek: theluch* (Oklsz.) szavunkra (1957: 81-86).

PAIS úgy gondolja, hogy a *telek* a *telik*, *tölt* igék családjába tartozik és jelentése 'a folyóhordalék által feltöltött földet'. BELÉNYESY elfogadja ezt a származtatást, hiszen *telek* 'földterület' jelentése és a kialakulásának alapja a feltöltődés folyamata lehet. Mindezek mellett még azt is hozzátesszi indoklásának alapjául, hogy a *telik* –*tölt* szavak finnugor eredetűek és nomád téliszállásokra jellemző a vízközelség is, s nem kis merészséggel kijelenti, hogy „egy az őshazából hozott földművelési eljárást kell felismernünk a telkek mögött” (1957: 81-82). Ezt az elképzelést is kétségbe lehet vonni méghozzá azért, mert a pásztorok a jószágoknak nem lapos, nedves helyet, hanem víz közeli helyet kerestek, így a *telek* már akkor feltöltött volt, amikor a jószágokat odahajtották. S maga a trágyafelhalmozódás sem lehet olyan nagy mértékű, hogy ez, mint feltöltődés legyen a névadás alapja. Érdeemes PAIS mellett BENKŐ LORÁND elméletére is kitérni ugyanis ő is a *telik*–*tölt* igék családjához sorolja a *telek* szavunk származtatását. Ő viszont azt vallja, hogy a **tel*- névigezőnek *-k* denominális képzős származéka. Erre viszont csak egy adat szolgál a **tel*- névszó

töve megtalálható a *Csoktele* 'Csok földje, Csok birtoka' határrésznev utótagjában. Ez az egy adat viszont nagyon kevés ezen elmélet helytállására (1957: 82).

RÁSONYI és JAKAB a telek szavunkat török eredetűnek véli, de mindketten más-más török szavakat adnak meg alapul. RÁSONYI több török nyelvben a következő formákban találta meg a lexémát és ezekből a szavakból kívánja eredeztetni: *täl-*, *tel-*, *til-* 'hasítani, lyukasztani' igéjének partic. perf. passivi 'kihasított, kivágott' alajából. Az egyik török nyelvben, a feryanai dželalabadi: *telək* szavában, amelynek jelentése távol levő, határozott tulajdont képző területrész (1957: 82). JAKAB azt vallja, hogy a középt. *tilim* 'hússzelet', és a csag. *tilim* 'valamiből kivágott szelet, hosszúkás szelet, töredék általános szelet' jelentésből kell kiindulnunk, ugyanis úgy véli, hogy ebből levezethető és magyarázható a földterület és a szíj értelmezés kialakulása. A földterületből kivágott szelet az telek, valamint a szíj pedig bőrdarabból kihasított szeletet jelent. JAKAB azért véli ezt a magyarázatot helytállónak, mert úgy gondolja, hogy, ahogyan több földműveléssel kapcsolatos szavunk is a törökből származik, így a megművelt föld elnevezése is a törököktől eredeztethető (1957: 82-83).

Helynevekben való előfordulás: a) önállóan: *Telek 1.* (1208/395: *teluc*, Gy. 1: 714 [Bodrog vm.]). *Telek 2.* (1255/XV.: ad *telek*, Gy. 1: 776 [Borsod vm.]); b) képzővel: *Telegd* (1256/283//572: *Theled*, Gy. 1: 674 [Bihar vm.]), *Telki 1.* (*1324>344: *Theleky*, Gy. 1: 395 [Baranya vm.]), *Teleki 2.* (1270/272: *Teluky*, Gy. 1: 151 [Abaúj vm.]). *Teleki 3.* (1287/468: *Telwky*, Gy. 1: 384, [Baranya vm.]), *Teleki 4.* ([1291–94]: *Teluky*, Gy. 1: 676 Bihar vm.), *Teleki 5.* ([1291–94]: *Teluky*, Gy. 1: 676 [Bihar vm.]), *Teleki 6.* (1341: *Teluky*, J. 313, ComBih. 162, A. 4: 91 [Bihar vm.]), *Teleki 7.* (1230: *Teluki*, Gy. 1: 873 [Csanád vm.]), *Telekes 1.* (1298/ 390: *Thelekus*, Gy. 1: 785, 811 [Borsod vm.]), *Telekes 2.* (1340: *Telekus*, Gy. 1: 187 [Arad vm.]), *Telekes 3.* (1272/303: *Telekus*, Gy. 1: 811 [Borsod vm.]), *Telkesd* (1308/585: *Thelukusd*, Gy. 1: 676 [Bihar vm.]), c) összetett: *Kistelegd* (1341: *Kystekud*, J. 365, ComBih. 181 [Bihar vm.]), d) összetétel előtagjaként találkozhatunk külső szerkezeti típusúakkal, amelyek előtagja lehet képzett. A korpuszban -s képzős melléknévi származékként találjuk meg: *Telekes-köz* (1298/390: *Thelekuskuz*, Gy. 1: 785, 811 [Borsod vm.]), e) összetétel előtagjaként találkozhatunk külső szerkezeti típusúakkal, amely az előtag

első vagy második néveleme: *Telekbánya* (1341: *Telukbanya*, A. 4: 121–2 [Abaúj vm.]), *Telek-ér foka* (1284/454: *Thelukerfoka*, Gy. 1: 793 [Borsod vm.]), *Telekláb-rét* (1295/423: *Teluklabreth*, Gy. 1: 510 [Békés vm.]); e összetétel utótagjaként: **telek**: *Aggtelek* (1489: *Agthelek*, Cs. 2: 467 [Baranya vm.]), *Ároktelek* (1347: *Aroktelek*, Cs. 1: 602, A. 5: 50 [Bihar vm.]), *Besenyőtelek 1.* ’település -ben Váradtól DNy-ra’ (1319: *Besenewthelek*, Bunyitai 2: 275 [Bihar vm.]), *Besenyőtelek 2.* (1327: *Beseneuteluk*, Gy. 1: 600 [Bihar vm.]), *Csej ~ Csételek* (1305: *Cheyteluk*, Gy. 1: 608 [Bihar vm.]), *Csépántelek* (1270: *Chepanteluk*, Gy. 1: 537 [Bereg vm.]), *Csépestelek* (1330>338: *Chepusteluk*, Gy. 1: 608 [Bihar vm.]), *Csősztelek* (1289/291: *Cheuzteluk*, Gy. 1: 295 [Baranya vm.]), *Dióstelek* (1330: *Gyosteluk*, Gy. 1: 613 [Bihar vm.]), *Dústelek* (1341: *Dustheluk*, Cs. 2: 199, Z. 1: 607 [Bodrog vm.]), *Fiútelek* (1274>340: *Fyuteluk*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]), *Füzestelek* (1311/323: *Fiuzesteluk*, Gy. 1: 618 [Bihar vm.]), *Harpanatelek* (1251/335: *Hurpanateluk*, Gy. 1: 299 [Baranya vm.]), *Hölgytelek* (1341: *Holgtheluk*, Cs. 2: 201, Z. 1: 607 [Bodrog vm.]), *Jobbágytelek* (1322/323/783: *Jobagyteluk*, Gy. 1: 222 [Bács vm.]), *Kávástelek* (1316/382: *Kauastelek*, Gy. 1: 630 [Bihar vm.]), *Köztelek* (+1256: *Kuzteluk*, Gy. 1: 862 [Csanád vm.]), *Lovastelek* (1319/414/XVI.: *Lomasthelek*, Gy. 1: 640 [Bihar vm.]), *Nagytelek* (1349: *Nogteluk*, A. 5: 281 [Baranya vm.]), *Oláhtelek* (+1283: *Olahteluk*, Gy. 1: 647 [Bihar vm.]), *Orbánostelek* (1340: *Vrbanusteluk*, ComBih. 341, A. 4: 29 [Bihar vm.]), *Orosztelek* ([1291–94]: *Vruzteluk*, Gy. 1: 649 [Bihar vm.]), *Ótelek* (1332–5/PR.: *Oteluk*, Gy. 1: 270 [Baranya vm.]), *Patkánytelek* (1292: *Pathkanteluk*, Gy. 1: 466 [Bars vm.]), *Poklostelek 1.* (1295/423: *Pwklusthelwk*, Gy. 1: 511 [Békés vm.]), *Poklostelek 2.* (1213/550: *Puklusteluc*, Gy. 1: 654 [Bihar vm.]), *Poklostelek 3.* (1325/347: *Puklustheluk*, Gy. 1: 789 [Borsod vm.]), *Pongráctekek* (+1247/+284//572: *Pangrachteluk ~ Pangrachtelwk*, Gy. 1: 183 [Arad vm.]), *Székelytelek* (1291–94]: *Zekulteluk*, Gy. 1: 666 [Bihar vm.]), *Szemtelek* (1288: *Zemteluk*, Gy. 1: 691, EH. 1153 [Bihar vm.]), *Szilitelek* ([1260–70]: *Stylyteluk*, Gy. 1: 672 [Bihar vm.]), *Teremtelek* (+1256: *Teremteluk*, Gy. 1: 873 [Csanád vm.]), *Tóttelek 1.* ([1272–90]>374/500k., *Thothelek ~ Totthelek*, Gy. 1: 678 [Bihar vm.]), *Tóttelek 2.* (1329/358: *Tothteluk*, Gy. 1: 678 [Bihar vm.]), *Udvarnoktelek* (1319: *Vduornukteluk*, Gy. 1: 679 [Bihar vm.]); **telke**: *Acsatelke* (1341: *Achateluke*, Gy. 1: 890 [Csongrád

vm.]), *Arnacstelke* (1347: *Arnach Teleke*, Cs. 1: 679, F.9/1:553 [Bodrog vm.]), *Bakitelke* (1332: *Bokyteleke*, Gy. 1: 275 [Baranya vm.]), *Bogádtelke* (1330: *Bogadteluke*, Gy. 1: 287 [Baranya vm.]), *Bonctelke* (1323: *Bunchteluke* ~ *BunchTeluke*, Gy. 1: 71 [Abaúj vm.]), *(Churchas)telke* (1335: *Churchasteluke*, J. 287 [Bihar vm.]), *Csípőtelke* (1313: *Chypewtelyky*, Gy. 1: 295 [Baranya vm.]), *Csombortelke* (1327: *Chomborteluke* ~ *Chombortheluke*, Gy. 1: 538 [Bereg vm.]), *Dédtelke* (+1015/+158//403/PR.: *Dedteluke*, DHA. 74 [Baranya vm.]), *Derzstelke* (1270/272: *Ders Teluky*, Gy. 1: 77 [Abaúj vm.]), *Dústelke* (1340>348: *Duusteluky*, Z. 2: 311 [Bodrog vm.]), *Feltímártelke* (1346: *Feltymarteleke*, Cs. 1: 705, Z. 2: 189 [Csanád vm.]), *Folkustelke* (+1214/334: *Folcusteluke*, Gy. 1: 643 [Bihar vm.]), *Fülöptelke* (1274>340: *Phylupteluky*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]), *Gyapolytelke* (1282: *Gepolteluke*, Gy. 1: 649 [Bihar vm.]), *Györgytelke* (1327/469: *Gyorgteluky*, Gy. 1: 623 [Bihar vm.]), *Harpanatelke* (1251/339: *Harpanateluke*, Gy. 1: 299 [Baranya vm.]), *Herkultelke* (+1282/346: *Herkulteleke*, Gy. 1: 222 [Bács vm.]), *Hölgytelke* (1340>348: *Helgteluky*, Z. 2: 311 [Bodrog vm.]), *János ~ Ivánostelke* (1280/328: *Janustelky*, Gy. 1: 96 [Abaúj vm.]), *Kastélytelke* (1263/466/476: *Casteltheleke*, Gy. 1: 223 [Bács vm.]), *Kecseretelke* (1327: *Kechereteleke*, Gy. 1: 109 [Abaúj vm.]), *Kereszténytelke* (1263/466/476: *Kerezthientheleke*, Gy. 1: 224 [Bács vm.]), *Mará(s)zstelke* (1208/395: *Marazteleke*, Gy. 1: 724 [Bodrog vm.]), *Martonostelke* (1347: *Mortunusteluke*, Bánffy 1: 145, 152–3 [Bihar vm.]), *Martontelke* (1320: *Mortunteleke*, Gy. 1: 631 [Bihar vm.]), *Nyihatatelke* (1255: *Nyhatateluke*, Gy. 1: 98 [Abaúj vm.]), *Oláhtelke 1.* (1324: *Olahteluke*, Gy. 1: 647 [Bihar vm.]), *Oláhtelke 2.* (1294/366: *Olahtheleky*, Gy. 1: 832), *Olaszispántelke* (1330: *Ollasysponteke*, Gy. 1: 125 [Abaúj vm.]), *Orbánostelke* (1342: *Vrbanus theleke*, J. 348 [Bihar vm.]), *Patkánytelke* (1294: *Patkanteleke*, Gy. 1: 466 [Bars vm.]), *Pócstelke* (1345: *Pochteluky*, Cs. 2: 207, Z. 2: 185 [Bodrog vm.]), *Poklostelke* (1295/423: *Pwklustheleke*, Gy. 1: 511 [Békés vm.]), *Pongráctelke* (+1247/+284//572: *Pangrachtelke*, Gy. 1: 183 [Arad vm.]), *Romántelke* (1330: *Rumantheleke*, Gy. 1: 135 [Abaúj vm.]), *Rubentelke* (1341: *Rubenteleke*, HOkl. 230 [Borsod vm.]), *Szalóktelke* (1338: *Zolouchktelky*, Cs. 2: 523, A. 3: 509 [Baranya vm.]), *Topatelke* (1326: *Tupatheluke*, Gy. 1: 625 [Bihar vm.]), *Tótpáltelke* (1341: *Thouthpalteleke*, Cs. 1:

177, HOkl. 228 [Biar vm.]), *Urkurtelke* (+1255/[XIV.]: *Vrkurteleke*, Gy. 1: 550 [Bereg vm.]), *Velcsenetelke* (1320: *Welchenetelky*, Gy. 1: 155 [Abaúj vm.]), *Vilámtelke* (1340: *Vylamteleke*, Cs. 2: 536, A. 4: 22 [Baranya vm.]).

3.8. vár

A TESz., az EWUng., az EtSzt. és a SzófSz. iráni jövevényszóként tartja számon. A TESz. és az EWUng. azt is hangsúlyozza, hogy a *vár* lexéma finnugor egyeztetése téves. A lexéma a magyarba valószínűleg egy közép-északiráni nyelvből került át, amely a **uer* 'lezár, betakar, véd, megment, elhárít' igeőre vezethető vissza (TESz.).

Az avesztában *vāra* 'fedezék, védmű', középperzsában **var* 'vár, erődítmény', újperzsában *bār* 'földhányás, domb, várfal, vár', afgánban *bāra* 'erődítmény, töltés' alakokban és jelentésekben szerepel (TESz., EWUng., EtSzt.) A magyar szó eredeti jelentése ezekkel ellentétben 'földsánc' lehetett. (EtSzt.)

A szó elsődleges jelentése 'erődítmény, megerősített hely', másodlagos jelentése 'uralkodói, főúri kastély', de a 19. sz.-ban már udvart is jelenthetett (lásd. 1887: 'a hold udvara, Hof des Mondes') (TESz., EWUng.).

Helynevekben való előfordulás: a) önállóan: *Vár* (1321: *War*, Gy. 1: 550 [Bereg vm.]), b) képzővel: *Várad 1.* (1223: *Varod*, Gy. 1: 230 [Bács vm.]), *Várad 2.* (1093/404: *Varad*, DHA. 294 [Baranya vm.]), *Várad 3.* ([1200 k.]/896 u.: *Uarod*, ComBars. 102, A. 4: 69 [Bars vm.]), *Várad 4.* ([1208]/550 *Warad*, EO. 1: 36, 45, 47, 49–59, 71–3, 81–3, 138, 142, 156, 187, 230, 335, 354, 360, 372–4, 388, 463, 528, 562, 581 [Bihar vm.]), *Várad 5.* (1198 P./PR.: *Warod*, Gy. 1: 732 [Bodrog vm.]), *Várad 6.* (1332–5/PR.: *Warad ~ Worad ~ Warada*, Gy. 1: 814 [Borsod vm.]), *Vári* ([1320 k.] *Vary* Gy. 1: 550 [Bereg vm.]), c) összetétel előtagjaként: *Várfalva* (1355: *Varfolua*, Cs. 2: 167, A. 5: 383, Kázmér, Falu 249 [Bács vm.]), *Várvize* (1327/469: *Warvyzy ~ Warvysy*, Gy. 1: 690 [Bihar vm.]), *Váralja 1.* Baranya vm. (1258/259: *Varallya*, Gy. 1: 363), *Váralja 2.* (1330/477: *Varalya ~ Varalia(h?)*, Gy. 1: 323 [Baranya vm.]), *Váralja 3.* (1292: *Waralya*, Cs. 1: 181 [Borsod vm.]), *Váralja-rév* (1330: *Varabareu* [: *Varaliareu*], Gy. 1: 94 [Abaúj vm.]), *Vár-fő völgye* ([+1235]/350/404: *Varfewelge*, Gy. 1: 285 [Baranya vm.]), *Vár-tó* (1247/465: *Wartow*, Gy. 1: 902, 905 [Csongrád vm.]), *Vár utca* (1341: *Warwcha*, J. 238 [Bihar

vm.]), továbbá összetétel előtagjaként *-d* képzővel: *Várad ere* ([1262]/262: *Warodhere*, Gy. 1: 759 [Borsod vm.]), valamint összetétel előtagkaként *-d* és *-i* képzővel: *Váradi út* (1286/XVI.: *Warady wth* Gy. 1: 447, 484 [Bars vm.]), valamint *-s* képzős melléknévi származékokban: *Váraskecs* (1279/312: *Varaskech*, Gy. 1: 780 [Borsod vm.]), *Váraskinizs* (1259: *Wareskyniz*, Gy. 1: 112 [Abaúj vm.]), *Várnagy* (1275/347: *Warnogh*, Gy. 1: 244 [Bács vm.]), illetve találkozunk összetétel előtagjának második névelemével is: *Sárvár-fok* (1338: *Saarwarfuk* Str. 3: 317 [Bihar vm.]), d) összetétel utótagjaként: **vár:** *Abaujvár* (1255: *Abaywar*, DHA. 60[Abaúj vm.]), *Baranyavár* (1332–5/PR.: *Baranawar* ~ *Baranauar*, Gy. 1: 280 [Baranya vm.]), *Bélavár* (1321: *Belawar* Gy. 1: 283 [Baranya vm.]), *Biharvár* (+1209/+251//322: *Byhoruariensi* Gy. 1: 602 [Bihar vm.]), *Demevár* (1274> 340: *Demewar*, Gy. 1: 849, 854 [Csanád vm.]), *Földvár 1.* (1093/[1190]>338: *Feldwar*, DHA. 287 [Baranya vm.]), *Földvár 2.* (1338: *Feldwar*, Benkő, NT. 130, A. 3: 485 [Baranya vm.]), *Földvár 3.* (1334: *Feldwar*, Gy. 1: 763 [Borsod vm.]), *Földvár 4.* (1343: *Feldwar*, Gy. 1: 176 [Arad vm.]), *Földvár 5.* 'település ÉK-i részén a Tisza mellett, Becsétől D-re' (1316>418: *Ffeldwar*, Gy. 1: 219 [Bács vm.]), *Földvár 6.* 'település D-i részén a Duna mellett, Bástól DK-re' (1330: *Feulduar*, Gy. 1: 219 [Bács vm.]), *Földvár 7.* (1308: *Feldwar*, Gy. 1: 219 [Bács vm.]), *Földvár 8.* (1317> 413: *Felduar* Gy. 1: 302 [Baranya vm.]), *Kaprevár* (1337: *Caprewar*, Gy. 1: 175 [Arad vm.]); *Marosvár* ([XIV.]/1000: *Moroswar*, Gy. 1: 850–1 [Csanád vm.]), *Olvár* (1239: *Oluar*, Gy. 1: 466 [Bars vm.]), *Óvár* (1255: *Ouwar*, Gy. 1: 126 [Abaúj vm.]), *Sárvár* ([1285–300]: *Sarvar*, Gy. 1: 138 [Abaúj vm.]), *Sebesvár* (1319/323: *Sebuswar*, Gy. 1: 660 [Bihar vm.]), *Vasvár* (1238/377: *Voswar*, Gy. 1: 876 [Csanád vm.]); **vára:** *Abaujvára* (1255: *Abauyuara*, Gy. 1: 59 [Abaúj vm.]), *Borsovavára* (1308: *Borzauauara* ~ *Borzouauara*, Gy. 1: 535 ~ *Borzovavara*, Kállay 1: 56 [Bereg vm.]), *Csabavára* (1248/312: *Chobawara*, Gy. 1: 292 [Baranya vm.]), *Mihályvára* (1329/520: *Myhalwara*, Gy. 1: 465 [Bars vm.]), *Vaszegvára* (1330: *Woszeghvara*, Gy. 1: 403 [Baranya vm.]).

4. Összegzés

A „Korai magyar helynévszótár 1. 1000-1350 Abaúj-Csongrád vármegye” c. munkát alapul véve a korai ómagyar kor helynévállományában 77%-ban találok egyrészes településnevekkel, kétrészes településnevek pedig mindössze 23%-ban fordulnak elő a vizsgált helynévállományban. Ezeknek a kétrészes neveknek a 13%-a elsődlegesen alakult összetett településnév, ezeknek utótagja földrajzi köznévi lexéma, a maradék 10%-ot egyéb, azaz többnyire másodlagosan alakult kétrészes településnevek alkotják.

Bővebben a ’település’ jelentésű földrajzi köznevekkel foglalkoztam, így a korpuszomat a szótár 13%-a tette ki, amelyet a továbbiakban 100%-nak tekintettem. Az *-egyház*, *-falu*, *-föld*, *-ház*, *-lak*, *-monostor*, *-telek*, *-vár* lexémák vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy ezek többnyire jelzős szerkezetű településnevekben találhatók meg, ahol birtokos jelzős szerkezet struktúrában a lexémák egyaránt előfordulnak; jelölt és jelöletlen esetén, így összességében a lexémák 42%-a jelöletlen és 58%-a jelölt utótagú településnévben szerepel.

A jelölt és jelöletlen utótagú lexémák esetében kíváncsi voltam arra is, hogy milyen típusú jelzős szerkezetben állnak a megadott lexémák, így ezek alapján is megvizsgáltam a korpuszomat. Arra a következtetésre jutottam, hogy 26%-ban minőségjelzős szerkezettel, 60%-ban jelölt birtokos jelzős szerkezettel, 14%-ban pedig jelöletlen birtokos jelzős szerkezettel állnak a lexémák.

A lexémákat eleinte csak a fentebb említett két nagyobb csoport alapján vizsgáltam meg, de kíváncsi voltam arra is, hogy a közneveken belül milyen eltérések vannak a jelölt és jelöletlen struktúrákban, így a lexémákat külön-külön is elemeztem. A vizsgálat során azt találtam, hogy az *-egyház* és *-vár* lexémák jelöletlen szerkezetben többször fordulnak elő, mint jelölt szerkezetben. A struktúrák aránya az *-egyház* esetében 24%:76%, a *-vár* esetében 12%:88%. A *-ház*, *-föld*, *-monostor*, *-falu* lexémák jelölt és jelöletlen struktúrájukban az *-egyház* és *-vár* lexémáktól eltérően inkább a jelölt alakokban fordulnak elő nagyobb számban. A jelölt és jelöletlen struktúrák aránya a következőképpen alakul: *-ház* 87%:13%, *-föld* 91%:9%, *-monostor* 83%:17%, *-falu* 65%:35%. A *-lak* és *-telek* lexémák jelölt és

jelöletlen struktúrája viszont eltérést mutatott az előző lexémáktól, ugyanis esetükben sem a jelöletlen, sem a jelölt szerkezet nem volt tipikus, hanem az arányok kiegyensúlyozottsága volt megfigyelhető: a *-lak:-laka* aránya 56%:44%, a *-telek:-telke* aránya 48%:52%.

A 'település' jelentésű földrajzi köznevek kronológiai sajátosságait elemezve arra a megfigyelésre jutottam, hogy az 1200-as évekig nagyon csekély számban fordulnak elő ezek a lexémák a helynevekben, viszont ettől az évszázadtól kezdődően egészen az 1300-as évekig mindkét struktúra aránylag nagy számban fordul elő. A jelölt esetek ezekben az évszázadokban erőteljesebb előfordulást mutatnak. A lexémákat kronológiailag is külön-külön vizsgálva azt figyeltem meg, hogy szinte mindegyik lexéma esetében az 1300-as év jelentette a csúcspontot. Míg a *-ház*, *-föld*, *-falu*, *-telek*, *-monostor* lexémák esetében a jelölt struktúrák mutattak nagyobb számú előfordulást, addig a *-lak*, *-vár*, *-egyház* lexémák esetében a jelöletlen struktúrák. Ki kell emelnünk még a *-monostor*, az *-egyház*, a *-telek* és a *-lak* lexémákat, ugyanis esetükben az 1250-es évek is fontos volt, hiszen a jelölt és jelöletlen struktúrák itt is figyelemreméltó adatokat mutatnak. Az először említett lexémák esetében a jelölt, a másodsor említett lexémák esetében pedig a jelöletlen struktúrák voltak gyakoribbak.

Borsod vármegye összes, adatolható településnevét figyelembe véve (220) 'település' jelentésű földrajzi köznevekkel 33%-ban találok, a jelölt-jelöletlen struktúrák aránya pedig: 68%:32%. Borsod vármegye vizsgálata során az volt a legszembetűnőbb, hogy *-ház* és *-monostor* lexémával alkotott településnevek esetében sem jelölt, sem jelöletlen formában nem jelentek meg a korai ómagyar korban. A vármegye leggyakoribb lexémái közé a *-falu* és a *-föld* sorolható, amelyek 37% és 26%-ban fordultak elő. A *-falu* és *-telek* lexémák esetében is a jelölt alakok voltak dominánsabbak, az előbbi aránya 86%:14%, utóbbié 66%:33%. A legritkább lexémák közé pedig a *-telek* (16%), *-lak* (11%), *-vár* (5%) és *-egyház* (5%) tartozott.

A szavak etimológiájáról összességében az mondható el, hogy a *ház*, a *lak* és a *falu* szavaink ősi örökségek. A *föld* és *telek* lexémánkat bizonytalan eredetűnek vélik, valamint származékszónak tekintik. A *telek* lexéma esetében viszont több elképzelés is magyarázható és elfogadható lenne, de a legvalószínűbbnek JAKAB a török

eredeztetést tartja. A *vár* szavunkat honfoglalás előtti iráni jövevényszónak tekintik, a *monostor* esetében két eredeztetést is elfogadnak, azaz a latinból és a németből is átvehetőnek vélik. Az *egyház* szavunk pedig belső szóalkotással, összetétellel jöhetett létre az *egy* ~ *igy* és a *ház* lexémából.

Jelentéstani szempontból az állapítható meg, hogy a *falú*, *lak*, *ház* lexémák elsődlegesen 'település'-t jelentettek, de van olyan is, amelyik speciális jelentéstartalommal bír, ilyen pl. az *egyház*. Ezen lexéma 'település' jelentése ugyanis csak másodlagosan alakult ki. A *föld*, *monostor*, *vár* és *telek* lexéma esetében is csak másodlagos jelentés a 'település', eredetileg ugyanis ezek szintén más jelentettek.

5. Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
- Abaffy = *Az Abaffy család levéltára 1247–1515*. Ila Bálint kézírata alapján szerk. BORSA IVÁN. Bp., 1993.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- BALOGH LAJOS: *A földrajzi köznevekről, Szavak-Nevek-Szótárak, Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*, Szerk. KISS GÁBOR ÉS ZAICZ GÁBOR, Budapest, 1997.
- Bánffy = *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I–II*. Szerk. VARJÚ ELEMÉR–IVÁNYI BÉLA. Bp., 1908–1928.
- BÁRCZI GÉZA: *Magyar szófejtő szótár*, Trezor Kiadó, Budapest, 1994.
- Benkő, NT. = BENKŐ LORÁND, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1998.
- Borovszky, Csanád = BOROVSZKY SAMU, *Csanád vármegye története 1715-ig I–II*. Bp., 1896–1897.
- BorsOkl. = SUGÁR ISTVÁN, *Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. 1245–1521*. Miskolc, 1980.
- Bunyitai = BUNYITAI VINCE, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–III*. Nagyvárad, 1883–1884.
- ComAbTorn. = NEHRING, KARL, *Comitatus Abaujvariensis et Tornensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 7. München, 1977.
- ComArv. = NEHRING, KARL, *Comitatus Arvensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 5. München, 1976.
- ComBars. = NEHRING, KARL, *Comitatus Barsiensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 4. München, 1975.
- ComBih. = HELLER, GEORG, *Comitatus Bihariensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn. Band 20. München, 1986.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III*, V. Bp., 1890–1913.

- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000–1131*. Edendo operi praefuit GREGORIUS GYÖRFFY, Bp., 1992.
- DocVal. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAJ. Bp., 1941.
- DocVal. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Études sur l'Europe Centre-Orientale 29. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldiediderunt ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAJ. Bp., 1941.
- EgriEgyhLev. = BLAZOVICH LÁSZLÓ–GÉCZI LAJOS, *Kiadatlan oklevelek az egri egyházak levéltáraiból*. In: Levéltári Közlemények 1987. 58. évf. 1–2. sz.
- EH. = SZABÓ M. ATTILA, *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára I–II*. Csíkszereda, 2003.
- EO. = *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi JAKÓ ZSIGMOND. Bp., 1997.
- EtSzt. = Etimológiai szótár, Magyar szavak és toldalékok, Szerk. ZAICZ GÁBOR, Tinta Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II., Szerk.: Benkő Loránd, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Buda, 1829–1844.
- FNESz. = Földrajzi nevek etimológiai szótára, Szerk.: Kiss Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY GÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

- H. = *Hazai okmánytár I–V*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSK. GyFr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSK. Bp., 1876–1891.
- Héderváry = *A Héderváry család oklevéltára I–II*. Közli RADVÁNSZKY BÉLA–RADVÁNSZKY LEVENTE. Bp., 1909–1922.
- HOFFMANN ISTVÁN: *Helynevek nyelvi elemzése*, Debrecen, 1993.
- HOFFMANN ISTVÁN—RÁCZ ANITA—TÓTH VALÉRIA: *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. , Abaúj-Csongrád vármegye*, Debrecen, 1997.
- HOKl. = *Hazai Oklevéltár. 1234–1536*. Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Bp., 1879.
- HORGER ANTAL: *Magyar szavak története, Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye*, Tinta Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- Inczefi, Makó = INCZEFI GÉZA, *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzinevei alapján*. Bp., 1970.
- Iványi = IVÁNYI ISTVÁN, *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I–V*. Szabadka, 1889–1907.
- J. = JAKÓ ZSIGMOND, *Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5*. Bp., 1940.
- JAKAB LÁSZLÓ: *Telek*, Magyar Nyelvjárások 4. Szerk. Kálmán Béla (D. Bartha Katalin, Papp István). Budapest, 1957, 81-86.
- Kállay = *A nagykállói Kállay-család levéltára I–II*. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai 1–2. Bp., 1943.
- Kar. Békés = KARÁCSONYI JÁNOS, *Békés vármegye története I–III*. Gyula, 1896.
- KÁZMÉR MIKLÓS: *A „falu” a magyar helynevekben*, Budapest, 1970.
- KÁZMÉR MIKLÓS: *Beszámoló a Zala vármegye keszthelyi járásában végzett földrajzi névgyűjtésről MNy. 45: 296—303*, 1949.
- Kázmér, Falu = KÁZMÉR MIKLÓS, *A »falu« a magyar helynevekben (XIII–XIX. század)*. Nyelvészeti Tanulmányok 13. Bp., 1970.
- Kiss L.-Eml. = *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR. Bp., 1997.
- KISS LAJOS: *A földrajzi köznevek és földrajzi nevek Nyr. 96: 250-250*. 1972.

- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000-1350. 1. Abaúj és Csongrád vármegye.*
Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- Mező, Patr. = MEZŐ ANDRÁS, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* METEM
Könyvek 40. Bp., 2003.
- Mező, Templ. = MEZŐ ANDRÁS, *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15.*
század. METEM Könyvek 15. Bp., 1996.
- MiskOkl. = TÓTH PÉTER, *A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon*
őrzött középkori oklevelei. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 28.
Miskolc, 1990.
- MSzFgrE. = A magyar szókészlet finnugor elemei, Etimológiai szótár I.-III.,
Főszerk.: Lakó György, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- PÓCZOS RITA: *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek*
nyelvészeti elemzése, Debrecen, 2001.
- Rédei-Eml. = *Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára.* Szerk. PÁL DERÉKY–
SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE–TIMOTHY RIESE–HAJDÚ PÉTER. Wien–Budapest,
1992.
- RegArp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* I–II/1. Szerk.
SZENTPÉTERY IMRE. Bp., 1923–1943. II/2–3. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA
IVÁN. Bp., 1961.
- Str. = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* I–II. Ed. FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii,
1874–1882. III. Ed. LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii, 1924.
- Szendrei = SZENDREI JÁNOS, *Miskolcz város története és egyetemes leírása I–V.*
Miskolc, 1886–1911.
- Sztáray = *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II.* Szerk. NAGY
GYULA. Bp., 1887–1889.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III., szerk.: BENKŐ LORÁND,
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- TÓTH VALÉRIA: *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban,* Debrecen
2001.
- TÓTH VALÉRIA: *Településnevek változástipológiája,* Debrecen, 2008.

Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 1–4. Budapestini, 1884–1891.

Z. = *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII*. Szerk. NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHÉLY DEZSK–KAMMERER ERNK–LUKCSICS PÁL. Pest, majd Bp., 1871–1931.

Zsilinszky = ZSILINSZKY MIHÁLY, *Csongrádvármegye története I*. Bp., 1897.